

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

MINNESORD

Professor *Gösta Berg*, Stockholm: Sture Petré
1908—1976 33

UPPSATS

Docent *Sten Ake Nilsson*, Lund: Populärkonst
som "kistebrev" 35
Populärkonst als „Kistenbrief“ 46

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

Fil. dr *Gertrud Grenander Nyberg*, Stock-
holm: Trampvävstol i vikingatidens Hedeby 47

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Fil. lic. *Tordis Dahllöf*, Uppsala: Tankar kring
en lärobok 49

Göran Norsander: Salt sill. Anmäld av docent
Anders Gustavsson, Lund 52

Martin Olsson: Studier i Djurgårdsområdets
invid Stockholm historia före år 1700.
Anmäld av fil. dr *Marshall Lagerquist*,
Stockholm 57

Anders Edestam: Karlstads stifts herdaminne 1.
— Gunnar Bergström: Person- och försam-
lingsregister. Anmälda av professor *Hilding*
Pleijel, Lund 59

Fredrik Schütz: Samuel Owen. Anmäld av
fil. dr *Sam Owen Jansson*, Stockholm 60

Nationalmuseets arbetsmark 1975. Anmäld
fil. kand. *Ingrid Millbourn*, Lund 62

KORTA BOKNOTISER

Linköpings historia 1—2 64

K. A. Fellström: Minnesbilder 64

RIG · ÅRGÅNG 60 · HÄFTE 2

1977

Föreningen för svensk kulturbistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 20 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

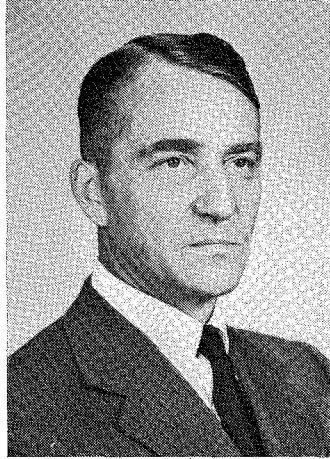
ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1977

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturbistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Sture Petrén

1908 — 1976

Utforskningen av den svenska kulturens historia var en angelägenhet som låg Sture Petrén varmt om hjärtat. Det var därför naturligt att han, efter Herman Zetterbergs bortgång, ställde sig till förfogande som ordförande i Föreningen för svensk kulturhistoria. Han var då, 1965, liksom sin företrädare president i Svea hovrätt. Utan hinder av sina många andra uppdrag i det allmännas och i kulturlivets tjänst, hann han med att ägna också vår förening ett alltid levande intresse. Ännu kvällen före sin bortgång rådgjorde han med vår sekreterare om tidpunkten för en sammankomst.

Medan det främst var företrädarens initiativ på kulturminnesvårdens område, som fäst föreningens uppmärksamhet på denne, hade Sture Petrén gjort sig bemärkt även genom sina insatser som forskare inom våra ämnesområden. Redan innan hans karriär

som ämbetsman börjat på allvar, hade han framträtt som en lärdd och skarpsinnig rättshistoriker. Han var då sysselsatt med ingående forskningar rörande processförhållandena i Svea hovrätt under 1600-talet. Ett par förstudier om hovrättens tillblivelse och om häradsnämnden vid stormaktstidens början blev publicerade 1945 och väckte uppseende genom sin höga kvalitet och sin skarpa men framgångsrika kritik av J. E. Almquists och K. G. Westmans framställningar av dessa förhållanden.

För svensk rättshistorisk forskning var det utan tvekan en förlust att Sture Petrén inte blev i tillfälle att fullfölja dessa mångsidigt upplagda forskningar. Men sedan han 1963 själv blivit president i denna "den traditionsrikaste av våra domstolar" blev han dock i tillfälle att återkomma till ämnet i samband med hovrättens 350-årsjubileum

påföljande år. Både i ett stort inledande avsnitt i de studier som utgavs i detta sammanhang och i flera andra tryckalster som då framlades kunde han bygga på egna forskningsresultat. Redan tidigare hade han med lysande stilkonst givit en snabbskiss av denna märkliga institution som höll till inom "gamla Tre kronors murar och hart när dagligen stod i kontakt med de centrala skeendena. Ännu förnimmes sålunda i protokollen ekot av salutskotten från slottstornets kanoner, när de tillkännagav främmande sändebuds förestående landstigning, därmed även givande tecknet till hovrättens ledamöter att gå ned till bryggan för att förläna mottagandet tillbörlig solennitet. Över Stockholms brygga inkom också med utländska köpmän nya slags växlar och kontrakt som icke minst genom hovrättens förmedling mäktigt påverkade den inhemska rättsutvecklingen. — — — Lärdom och kvickhet stämde möte vid dess dombord, runt vilket suttit många män med namn tillhörande vår historias främsta".

Sture Petréén hade en bland juridikens företrädare mindre vanlig förmåga att skildra konkreta förhållanden och situationer med samma klarhet och skärpa som abstrakta tankegångar. Det kommer till synes inte minst vid behandlingen av de miljöer, i vilka rättsförhandlingarna ägde rum, t. ex det viktiga påpekandet att dessa fick en annan karaktär, när häradsrätterna flyttade inomhus. Eller i minnesteckningen över Arthur Lindhagen om arbetsdomstolen, "Sveriges mest dramatiska domstol", om hur förhandlingarna där kunde påminna om "en mycket äldre tids folkliga svenska rättegångsvanor, då på våra gamla tingsplatser menigheten med spánt intresse följde ordbytet mellan domstol och parter och då särskilt laddade repliker kunde i dom-

boken avsätta notiser som denna: *då logo alla kring tingsbord såto*".

Självfallet förstod denne författare att väl tillvarata alla färgrika episoder som i rikt mått möter i domböckerna. Inte sällan förnimmer man härvid en ton som harmonierar med hans eget väsen. Så när naturälskaren och hästvänner, även ordföranden i Svenska Turistföreningen, i uppsatsen om häradsnämnden på 1600-talet skriver: "Överhuvudtaget är det aktmaterialet från synerna, som låter nämnden, rörlig i det svenska landskapet, komma oss allra närmast. Ägnad att frammana en stämning av nordisk sommarnatt är ju redan en kostnadsräkning, vilken som förklaring till att intet debiterats för hästarna innehåller orden: — — — *och deras hästar gingo på ången, efter det var om sommaren.*"

Det behöver inte här sägas att Sture Petréén var en högt bildad och även i dagens vitala frågor djupt engagerad människa. Vi som främst lärde känna honom som en av våra egna i forskningens värld, kunde dock vara frestade att på honom tillämpa de ord han uttalade 1957 i den fängslade levnadsteckningen av hovrättsrådet Gustav Olin, skaparen av Institutet för rättshistorisk forskning: "Många tider, även mycket avlägsna, bodde i hans bröst, och i samvaro med honom erfor man en stark känsla av det förflutnas närhet. Åter dallrade spjuten i Clontarfs slag och skeppen styrde på nytt mot Hjärungavåg. Alldeles särskilt kände sig emellertid Olin dragen till vår rättshistorias mest vördnadsbjudande urkunder, de gammalsvenska lagar i vilkas hägn under så många släktled åkern såddes, säden skars och brödet kom på bondens bord."

Gösta Berg

Populärkonst som ”kistebrev”

De första exemplen i Sydsverige

Av Sten Åke Nilsson

I det rika bohag som förtecknats av Gert-rud Ingers i boken Gästgivardöttrarna i Everlöv ingår en klädkista, fig. 1, som torde ha ett tämligen brokigt förflutet.¹ De praktfullt utformade beslagen tyder på att den först i *andra* hand använts i bonde-miljö.² Statusbytet bör ha skett vid 1700-talets mitt, då man i kistans lock också klistrade in två färggranna bildark med danska och svenska kungligheter.

Det danska exemplaret visar Christian VII och arvprinsen Frederik, båda till häst mot en bakgrund av slottskulisser, stack-moln och flygande svanar. Kung Christian tillträdde tronen i januari 1766 och kröntes året därpå, uppgifter som ger ett första un-derlag för datering. Tryckorten är Kjø-benhavn med tillägget: ”findes tilkiøbs i Skinder-Gaden lige over for Frue Skole”. Bakom denna adress och dess varianter döl-jer sig en dansk pionjär och storföretagare på den folkliga grafikens område, universi-tetsboktryckaren J J Høpfner, verksam från 1719 till sin död 1759. Vårt ark är

senare och kan vara det sista som lämnade officinen.³

Det svenska bildarket till höger i kist-locket styrker dateringen till 1766. Det vi-sar nämligen Gustav III som kronprins och hans nyblivna hustru Sofia Magdalena.⁴ Tryckorten är i detta fall Lund rätt och slätt. Det fanns endast ett boktryckeri i sta-den vid denna tid, det Berlingska, som lik-som Høpfners betjänade både allmän-heten och akademien. De stockar som an-vänts för träsnittet finns bevarade, och Märta Lindström har kunnat visa, att bil-derna i sin tur inspirerat mönstret på en flamskvävnad.⁵

Men om de båda bildarken besvarar en del frågor ställer de i gengäld en rad andra och mera övergripande: När började man i Sverige först använda populärgrafik som

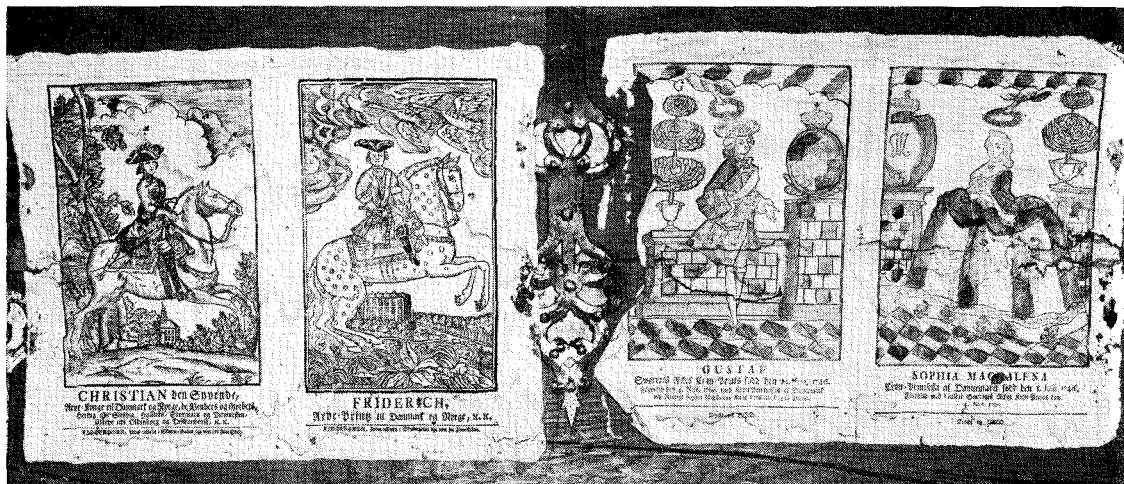
¹ A. a. Stockholm 1974 s. 70. Kistan har en sen träimiterande bemålning med initialerna B K D och årtalet 1860.

² En liknande historia måste flera av de kistor ha, som avbildas i Kai Uldall, *Billeder af Dansk Folke-kunst*, København 1971; se exempelvis fig. 89. Beslagen är också i detta fall konstfärdigt smidda och bemålningen sekundär. Axel Steensberg skriver om detta, att böndernas kistor under 1700-talet efterbildade tidigare århundradens adelskistor, och att de i stället för vapen utsmyckades med mono-gram; *Danske bondemøbler*, København 1949, s. 35. Jfr Anne Marie Franzén, *Målade kistor och skåp*, Malmö 1970, s. 37.

³ Høpfners verksamhet har kartlagts av V. E. Clausen, *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650—1870*, København 1961, s. 28 ff. Vårt ark finns inte med i förteckningen men har tryckts med hjälp av samma stockar som 210, 211, 236 och 240. Høpfners tryckeri övertogs 1759 av sonen Nicolaus Christian. Som det sista blad han utgav anger Clausen ett av den italienske jätten Bernardo Gigli, som uppträdde i Köpenhamn 1765. Jfr Achille Bertarelli, *Le stampe popolari italiane*, Milano 1974, s. 26.

⁴ Båda bildtexterna anger, att de förmäldes den 4 november 1766.

⁵ Märta Lindström, *Kistebrev som förebild*, Kul-turens årsbok 1959, s. 160 f. Då Märta Lindström i sin artikel hela tiden utgår från svartvita avdrag efter Kulturens stockar förefaller det viktigt att ange, att färghållningen i detta fall domineras av rött och gult.

1. Insidan av kistlock med färglagda bildark tryckta av J J Høpfners officin i Köpenhamn (t. v.) och Berlings i Lund (t. h.). Enskild ägo.

”kistebrev”? I vilken samhällsklass hör bruket ursprungligen hemma? I hur hög grad är det sydsvenska folkliga träsnittet beroende av utländska förebilder? Hur gestaltar sig Berlings första utbud på denna marknad?

Beteckningen *kistebrev* anger egentligen endast en av den folkliga grafikens många funktioner. Den har emellertid i våra sammanhang kommit att gälla hela utbudet av enkla kolorerade tryck. Redan C. U. Palm och Arthur Sahlén talade om kistebrev då de vid sekelskiftet försökte vidga intresset kring de äldre träsnitten, liksom Bengt Bengtsson då han publicerade sitt försök till sammanfattning, *Det svenska kistebrevet*, i *Fataburen* 1934.⁶

Då Bengt Bengtsson valde ”den vedertagna termen” angav han ett par motive-ringar för detta. Dels utgjorde bilderna en

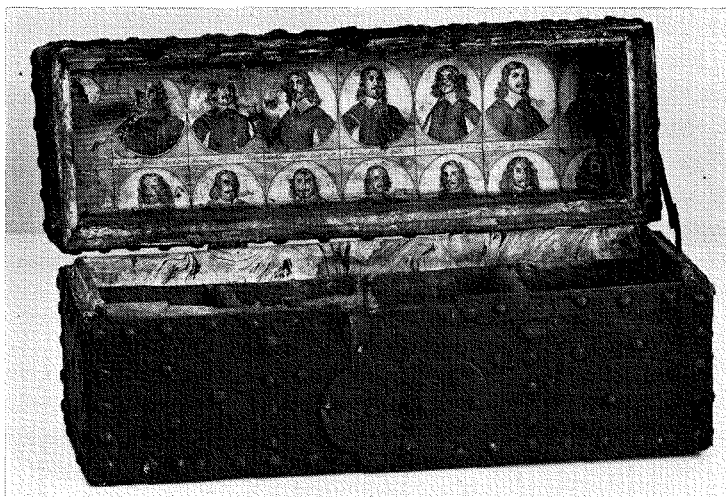
permanent dekor i kistlocket, dels representerade de en rest av gammal folketro: de religiösa framställningarna skulle skydda det som låg på kistbotten. På så sätt skulle 1700-talets bönder ha fortsatt en tradition, som finns belagd under medeltiden, då man i mindre kistor och koffertar klistrade in både helgonbilder och texter med bön om hjälp och beskydd. Han har senare försökt leda saken i bevis genom att hänvisa till en kista från Ljusdals socken i Hälsingland med ett tyskt 1600-talstryck i locket, men han har också betonat de svårigheter som finns att fastställa en verklig kontinuitet i användningen under den långa tidrymd det gäller.⁷

Exemplet från Ljusdals socken är naturligtvis otillräckligt. Bladet kan mycket väl ha hamnat i kistan på 1700-talet då man använde sådana tryck som förlagor för väggmålningar i landskapet; så utnyttjade

⁶ C. U. Palms artikel, *Gamla svenska kistebrev*, Ord och bild 1899; Arthur Sahlén, *Träsnitt ur svenska kistebrev*, Stockholm 1916.

⁷ Bengt Bengtsson, *Några blekingska kistebrev*, Blekingeboken 1937, s. 190.

2. Flaskfoder från 1600-talets mitt med inklistrad våd av större kopparstick visande delegater från westfaliska freden. Kulturen, Lund, omärkt.

exempelvis Paul Hallberg nürnbergska kopparstick för sin dekorationssvit i Vallingården, Växbo.⁸ Hur folklig är för övrigt traditionen? Senmedeltidens koffertar använ-

des sannerligen inte av bönder, även om de insatta bilderna i efterhand betecknats som "primitiva".⁹

I mina egna funderingar över dessa sammanhang har jag kommit att fästa mig vid tre mindre kistor eller schatull, alla med inklistrade bilder i locket, och en större skeppskista, som nu förvaras på Valdemars Slot på Taasinge och som en gång tillhört amiralen Niels Juel; den är invändigt tapetserad med kopparstick och till proveniensens holländsk.¹⁰

Schatullen påminner mycket om varandra även om de till en början förefaller att komma från helt olika håll. Ett av dem har använts som flaskfoder och bär i locket en utskuren våd av ett större kopparstick med mansporträtt i ovala ramar, fig. 2. Det rör sig om en serie delegater från Westfaliska freden, bland dem Herman

3. Schatull från 1600-talets mitt med kopparstickna porträtt i locket infogade i bokbinderiarbete. Kulturen, Lund, inv.nr. 17. 504.

⁸ Hilding Mickelsson och Ingemar Svensson, Häl-singemålningar, Stockholm 1968, fig. 50—54. Sam-bandet mellan Vallingårdens målningar och de nürnbergska kopparsticken har påvisats av Bengt Rapp.

⁹ Max Lehrs, Die dekorative Verwendung von Holzschnitten im 15. und 16. Jahrhundert, Jahrbuch des Preuss. Kunstsammlungen, 29, 1908.

¹⁰ Achton Friis, De danskes øer, I, København 1962, s. 123.

Mylius, som representerade Oldenburg¹¹

Ett annat skrin gavs till Carl XII, sägs det, som en kompensation för de förluster av personliga ägodelar han fick vidkännas i Bender. Det överlämnades sedan i sin tur av kungen till hans adjutant vid Fredrikshald, majoren Otto Magnus Drake. Genom dennes släktingar tillföll det Linköpings stiftsbibliotek där det sedan 1832 ingår i kuriosakabinettet.¹² Lockets kopparstuckna bilder visar båda madonnan och är info-gade i ett ramverk av bokbinderiarbete. Bland guldstämplarna figurerar en krönt dubbelörn, som leder tanken till Carl XII:s fiender snarare än till honom själv och hans bundsförvanter. Är detta schatull ursprungligen tillverkat i Holland för tsar Peter?

Beslagen, lådinredningen och lockets utstyrel påminner i allt väsentligt om det tredje lilla skrinet, fig. 3 som förvaras på Kulturen i Lund.¹³ Det har två porträtt i locket. De föreställer Wilhelm III av Oranien, född 1650, och Henrietta av Nassau, gift med greve Enno Ludwig av Ostfriesland.

Det intressanta med dessa skrin är, att de innehåller bilder av både religiöst och världsligt slag, t. o. m. porträtt i en kombination som sedan blir regel i folkliga sammanhang. Skrinen utgör en tämligen homogen grupp. De är av allt att döma samtliga tillverkade för höga beställare, för-

¹¹ Flaskfodret ingår omärkt i Kulturens samlingar. Det presenterades av William Karlson i Kulturens årsbok 1941. Oljemålade porträttserier av westfalska fredens delegater finns på Gripsholm, nr. 236—64, 300 och 711—84. Herman Mylius förekommer där som nr 758, en kopia efter A. v. Hulle.

¹² Sigurd Wallin, Kuriositetskabinettet i Linköpings Stifts- och Landsbibliotek, Katalog i anslutning till 1950-talets uppställning, Linköping 1958, nr. 199.

¹³ Kulturen 17.504, presenterat av William Karlson i Kulturens årsbok 1941, s. 30 f.

modligen i Holland och allra tidigast i mitten av 1600-talet. Genom sin utstyrel hänger de också samman med Niels Juels skeppskista och man måste uppfatta kopparsticken i alla dessa fall som "ersättning" för de målningar och intarsior som prydde tidens kabinettskåp. Mycket talar för att vi här har prototyperna för våra egna *kistebrev*.

Den danske forskaren V. E. Clausen skriver till författaren: "Med hensyn til kistebilledernes fremkomst i Skandinavien omkring aar 1700 er ogsaa jeg i stadig vildrede. Kister fra før 1700 med billeder kender jeg — som De — ogsaa kun faa af, et par skibskister, men jeg er bekendt med enkelte kister i Sydslesvig, som haft billeder fra 1600-tallet, men tyske. Kisteskekken er ikke særligt udbredt sydpå. I Tyskland kendes skikken, men billederne blev lige saa ofte indsat i skabe. Jeg tror, man må sige, at det er en nordisk — særlig nordisk — skik. Fra Ejderen-Hamburg og nordpå, altså nede fra grænsen for det danske domæne dengang. Jeg tror ikke, skikken stammer fra de inklistrede religiøse billeder i middelalderen. Jeg har ikke — ligesom De — kunnet finde nogen litteratur derom. Jeg tror, det simpelthen er en *modesag*, der er begyndt i Sydslesvig og vandret nordpå."¹⁴

Från Tyskland kompletterar Wolfgang Brückner framställningen: "Im Norden heissen diese Blätter ... *Kistenbilder*, im Süden *Kastenbilder*. Noch heute löst sie der Altwarenhändler von den Innentüren der Bauernschränke, und A Lühning hat jüngst im Umkreis von Pinneberg in Holstein allein zwei Dutzend Innendeckel vom heute noch in Gebrauch befindlichen

¹⁴ Brev från V. E. Clausen till förf. 21.9.1976.

Truhen mit eingeklebten Bilderbogen des vorigen Jahrhunderts fotografiert: geistliche Stoffe neben weltlichen Themen und Widmungsgraphik."¹⁵

Mot denna bakgrund kan följande slutsatser formuleras:

Sambandet mellan medeltidens *Kasetten-Schmuck* och 1700-talets bruk av kistebrev är hittills obevisat och föga sannolikt. De nordiska kistebreven representerar av allt att döma ett "sjunket kulturgods" av väsentligt yngre datum. Ursprunget är att söka i Nederländerna-Holstein, där man från mitten av 1600-talet dekorerat skåp och schatull med grafiska blad, undantagslöst kopparstick. Från dessa trakter flyttade bruket norrut, samtidigt som det övertogs av andra samhällsklasser. En faktor i förändringen var, att de finlinjiga kopparstickerna ersatts med allt grövre skurna träsnitt. I 1700-talets början startade produktionen av folkliga blad i Danmark, vid mitten av samma århundrade i Sverige. Ingen funktion var från början given, och bilderna kom att användas på allehanda sätt. En del av dem nålades upp som tillfällig dekoration vid julhögtiden medan andra gavs större permanens genom att klistras på väggarna eller ramas in.

Andra åter placerades i locken på kläd-kistorna: *de genuina kistebreven*. Avsikten var säkerligen även i detta fall rent dekorativ. Bilder av kungar och drottningar växlar ogenerat med gammaltestamentliga scener och framställningar ur passionshistorien, men ofta formar flera bildark tillsammans ett medvetet mönster. I stället för de massproducerade bilderna kan man ibland se unika och handgjorda kistebrev, typ min-

nestavlor.¹⁶ Kistan måste länge ha uppfattats som den säkraste förvaringsplatsen inte bara för textilier utan också för hemmets begränsade uppsättning av papperskonst.

De äldsta bevarade bildarken i Sydsverige är danska, alla med Skindergadeadressen. De emanerar således från Høpfffners officin i Köpenhamn.

Ett halvt ark med en framställning av Maria och Elisabeths möte, fig. 4, finns nu på Historiska Museet i Göteborg men kommer ursprungligen från Sydhalland.¹⁷ Motivet är ytterst ovanligt i Norden efter 1500-talets mitt; det saknas exempelvis helt i Sigrid Christies grundliga översikt av den lutherska ikonografin i Norge.¹⁸ Det överensstämmer däremot i flera avseenden med ett holländskt träsnitt från omkring 1480.¹⁹ Detta ingår i en längre serie där det placeras mellan en bild av Bebådelsen och en annan av Kristi födelse — en liknande pendang måste ha funnits på det odelade danska bildarket.

Stilen anger, att fig. 4 ligger tidigt i Høpfffners produktion, och stocken skulle rent av kunna vara skuren omkring år 1700, säkerligen inte i Danmark. Något decennium yngre är förmodligen ett helark med

¹⁶ Några handgjorda kistebrev finns på Kulturen. I förf:s samling ingår ett sådant, som fortfarande sitter på plats i kistlocket, där det fått sällskap av några vackert mönstrade tryckta tapetbårder och ett bildark utgivet i Lund 1839. Den tecknade och målade bilden har tillkommit i samband med ett bröllop 1784. Kistan stammar från Österlen och har årtalet 1788 målat på framsidan i ett ramverk som enligt Anne Marie Franzéns terminologi skulle vara gjort i "den tidigare Akantusskolans stil"; jfr plansch II i hennes i not 2 a. a.

¹⁷ En anteckning säger, att halvarket inköptes till museet 1905 från Sydhalland.

¹⁸ Verket, som ingår i Norges kirker, utgavs i Oslo 1973.

¹⁹ Maurits de Meyer, *Stampe popolari dei paesi bassi, Venezia u. å., s. 78 f.*

¹⁵ Wolfgang Brückner, *Populäre Druckgraphik Europas: Deutschland, München 1969, s. 12.*

4 Halvark med färglagt träsnitt med Marias och Elisabeths möte, tryckt hot J J Høpfner i Köpenhamn. Göteborgs Historiska Museum.

porträtt av två furstliga personer och fält-herrar: Eugen av Savoyen och Friedrich Ludwig av Wallis, fig. 5. De står båda med marskalkstav i handen på blommande mark och under dignande fruktträd; i bakgrunden reser sig befästa städer och torn. Färg-hållningen domineras nu av rött och blått men har ändrats en del av ålder och fukt. Det fina detaljarbetet visar, att träsnittet återgår på kopparstuckna förlagor. Bladet ingår i min egen samling och var då jag fann det inklistrat i en kista från Karlaby i sydöstra Skåne. Inget danskt exemplar är känt.²⁰

Även om det bevarade materialet är knappt ger det en uppfattning om att *bruket* av kistebrev i Sydsverige är äldre än den första inhemska produktionen. Berlings

²⁰ Jfr förf., Petter Lorens Hoffbro och frihetstidens bildmanipulationer, Vetenskapssocieteten i Lund Årsbok 1976, not 3.

i Lund börjar sin verksamhet i konkurrens med de danska tryckerierna och tar efterhand över marknaden på vår sida om Sundet. De två bildarken i Veberöd, fig. 1, som jag redan beskrivit, kommer naturligt in i detta sammanhang: de berättar om själva övergången.

Innan jag redogör för Berlings första produktion måste jag säga något om ett antal träsnittsstockar, som annars lätt kan leda till förväxling. De skars nämligen på 1700-talet och har använts i Lund men inte av Berlings utan av det tryckeri som på 1830-talet tog över tillverkningen både av vanliga skillingtryck och större brokiga ark, det Lundbergska.²¹

²¹ Lundbergska tryckeriet drevs åren 1831—34 av Nils Petter Lundberg tillsammans med Johan Petter Lönnegren — som sedan flyttade till Växjö där han etablerade sig som egen företagare och bl. a. utgav bildark — och från 1835 till 1869 av Lundberg ensam. G. E. Klemming, *Svensk boktryckerihistoria*, Stockholm 1883; jfr N. P. Osbeck, *Lundaminnen* från 1820-, 30- och 40-talen, Lund 1927, s. 39. Det förlopp som här skisseras måste ses som hypotetiskt tills en noggrann undersökning har gjorts av det aktuella materialet av träsnittsstockar som bevarats på Kulturen och av dokumenten rörande de båda lundaofficinernas verksamhet.

Ett speciellt problem erbjuder i detta sammanhang Kulturens stock med Abrahams offer, som i sitt nuvarande skick har signaturen "B" i nedre högra hörnet. På Lundbergs ark med tryckåret 1845 står det ett "I" före B:et, och på en väktarvers som jag sett i konsthandeln i Köpenhamn hösten 1976 återkommer samma signatur i en version som jag uppfattar som den ursprungliga även på bilden av Abrahams offer; det står där "T.B.", vilket borde betyda *Thomas (Larsen) Borup*. V. E. Clausen, för vilken jag påpekat förekomsten av signaturen, anser emellertid att stilen inte är Borups; den överensstämmer däremot med den ursprungliga pendangbilden av Loth och hans döttrar, avbildad som fig. 91 i hans *Folkelig grafik i Skandinavien*, Köbenhavn 1974. Avvikelsen från det gängse manéret skulle kunna förklaras av att Borup i dessa fall utgått från en annan krets av förlagor än dem han vanligen använde. Alternativt har vi att räkna med en hittills okänd formskärare med samma initialer som Borup.

5. Ark med porträtt av Friedrich Ludwig av Wallis och Eugen av Savoyen, färglagda träsnitt tryckta hos J J Høpfner i Köpenhamn. I förf:s ägo.

Genom V. E. Clausens forskningar känner vi den tämligen långa förhistorien. Stockarnas upphovsman var dansken Thomas Larsen Borup, bekant både som förläggare och formskärare. Han började sin verksamhet 1756 och dog 1770. Änkan gifte om sig med en annan framgångsrik affärsman på området, Johan Rudolf Thiele, som fortsatte att använda Borups stockar. Thiele miste sin förmögenhet i samband med statsbankrutten 1813 och dog i små omständigheter två år senare. Sonen övertog tryckeriet, men stockarna vandrade vidare till det Tribleriska förlaget, som utnyttjade en del av materialet in på 1840-talet.²²

Jag har inte lyckats avgöra när Borups stockar äntligen kom till Sverige och den Lundbergska officinen, men faktum är att de användes för bildark som trycktes i Lund 1839, 1841, 1843, 1844, 1845 . . .²³ Bland

²² Stockarnas historia kan utläsas ur Clausen, i not 3 a. a.

²³ Bildark i Nordiska museet, Kulturen och i författarens samling.

motiven finns Adam och Eva i Paradiset, Abrahams offer, Salomos dom samt Marie bebådelse, Kristi födelse, uppståndelse och himmelfärd — alla kända genom Borups egna utgåvor och genom Thieles.²⁴ Man ser på de bevarade bilderna, att stockarna varit slitna, spruckna och ibland maskätna, men de har försetts med nykomponerade texter och nytt ramverk och fräschats upp med flödande vattenfärg. De har otvivelaktigt en prägel av naivt 1700-tal om man ser till detaljerna, men helheten är bestämd av 1800-talets konstuppfattning.

Då det Lundbergska tryckeriet lade ner sin verksamhet köpte och återköpte Berlings allt dess materiel.²⁶ Därför har en del av Borups beprövade stockar hamnat och blandats i Kulturens samlingar.

För att äntligen gå över till Berlings första utgåvor kommer jag endast att ta upp de *daterade* bladen, för stockarnas ålder är

²⁴ Jfr Clausen, i not 3 a. a., passim.

²⁶ G. E. Klemming, i not 21 a. a.

6. Ark med framställningar ur Kristi barndoms historia, färglagda träsnitt tryckta hos Berlings i Lund 1759. Österlens museum, Simrishamn.

som vi sett inget säkert kriterium. Utbudet kan givetvis ha varit större. Jag skulle förmoda, att en del kända motiv som Adam och Evas skapelse, Simson med lejonet och Davids strid med Goliat varit med redan i första omgången — de återgår alla på träsnittsillustrationer i Frederik II:s bibel — men egentliga bevis saknas, och indicierna är i allmänhet svaga.

Då Bengt Bengtsson 1934 publicerade Det svenska kistebrevet uppgav han, att det äldsta daterade bladet från Berlings bar årtalet 1773 men tillfogade, att en del odaterade med all säkerhet stammade från 1760-talet. Flera med sådan årgångsbeteckning har sedan dykt upp, och de vi nu räknar som de allra äldsta är tryckta 1759. Ett par av dem har redan behandlats utförligt, av Bengt R Jonsson, som i Arv 1961 skrivit om Ett Pyramus- och Thisbe-motiv i Sverige, och av Nils-Arvid Bringéus, som i Rig 1974 analyserat en rad folkliga blad på temat Sömnens och lättjans skamlighet. I båda fallen har man kunnat peka ut

danska förebilder i träsnitt, i det förra en vinjett till en skillingtrycksvisa utan år och utgivare, i det senare ett större bildark tryckt med hjälp av Borups stockar. Samma beroende visar sig då man undersöker de andra bladen av år 1759.

Ett av dem, nu på Österlens museum i Simrishamn, fig. 6, har två scener ur Kristi barndoms historia: flykten till Egypten och en bordsbön i snickaren Josefs hem. De kompletteras med sexradiga verser under rubriken Morgon respektive Middag. Ett betydligt senare avdrag visar fortsättningen på historien i två likaledes parställda framställningar kallade Afton och Natten, men för alla dessa bilder har man använt stockar som finns bevarade och som återgår på borupska original.²⁶ Överensstämmelsen är så stor, att man först vid en mycket nog-

²⁶ Det ”sena avdraget” från 1795 ingår i Bara hembygdsförenings samlingar i Burlövs gamla prästgård. Stockarna finns på Kulturen och bilderna — i Thieles utgåvor — är förtecknade i Clausen, i not 3 a. a., nr 50—52.

7. "Kjortelkriget", färglagd träsnitt tryckt hos Berlings i Lund 1759. Enskild ägo

grann undersökning kan upptäcka avvikelserna i detaljer och avslöja kopian. Bland bladen från 1759 ingår också två halvark med Manfolkens Kiortel-krig, fig. 7, respektive Qwinfolkens Byxe-krig med roliga men kanske inte helt oskyldiga verser och namn på de stridande.²⁷ Motiven kan ledas tillbaka till Italien och 1400-talet, åtminstone, men som närmaste inspirationskälla ligger även i detta fall danska träsnitt och föredem i sin tur tyska kopparstick från 1700-talets mitt.²⁸

Fem år senare är förhållandet entydigt detsamma. Berlings år 1764 tryckta illustrationer till Mattheus 8: 23, Kristus stillar

²⁷ Bladen i enskild, skånsk ägo; båda med beteckningen "Tryckt i Lund år 1759".

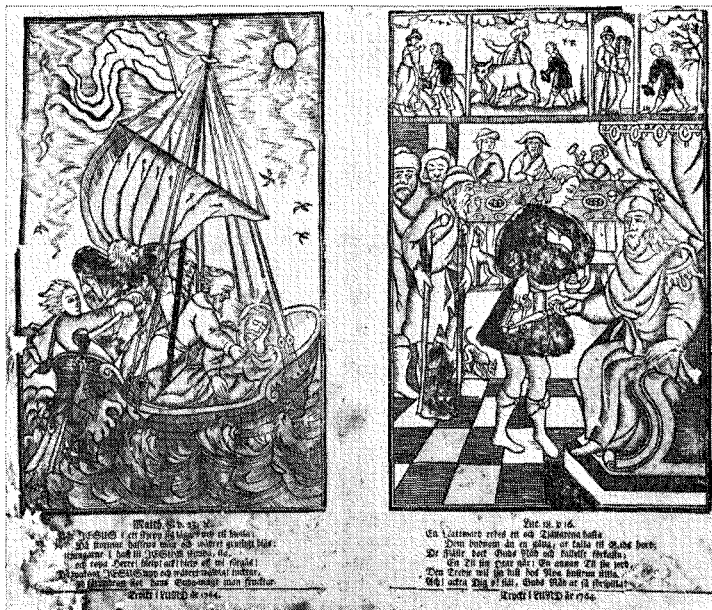
²⁸ Den italienska bilden reproducerad i Achille Bertarelli, *L'Imagerie populaire italienne*, Paris 1929, s. 13; de danska träsnitten, Clausen, i not 3 a. a., nr 506—508, och samme förf., i not 21 a. a., fig. 33; det tyska kopparsticket avbildat i Wolfgang Brückner, i not 15 a. a., fig. 116. Nils-Arvid Bringéus håller för närvarande på att utreda motivets historia och sociala implikationer.

stormen, och Lucas 14: 16, Liknelsen om den stora måltiden, fig. 8, har förebilder i Danmark — och i Merians bibel.²⁹ Och en "mycket skön och Christl. Hus-Velsignelse" från samma år, fig. 9, återgår på ett äldre Köpenhamnsark utan adress men förmodligen tillverkad i Skindergaden.³⁰ Även texten är en översättning från danskan: *And rimmas med stånd, ut med Gud*. Inte förrän 1778 bryts mönstret, då lundaofficinen för ovanlighetens skull varierar ett svenskt blad, fig. 10, som kan ledas till Petter Lorens Hoffbro.³¹

²⁹ Stockarna på Kulturen, bildark tryckta med dessa på Österlens museum och hos Hans Avall, Gummarp, Ö. Sallerup; båda daterade 1764. Som V. E. Clausen vänligen meddelat mig finns bladet också i dansk ägo med tryckåret 1767. Kopparsticket i Merians bibel har inspirerat många framställningar. Det återges i allt grövre former i de svenska träsnitten; se exempelvis J. P. Lundströms och Sven Rasks änkas bilder från 1830-talet, Nordiska museet. Jfr Sigrid Christie, i not 18 a. a., s. 78 f.

³⁰ Jfr V. E. Clausen, i not 3 a. a., nr 102 ff.

³¹ Jfr förf. i not 20 a. a., s. 8 f.

8. Illustrationer till Mattheus 8: 23 och Lucas 18 (skall vara 14): 16, färglagt bildark tryckt hos Berlings i Lund 1764. Österlens museum, Simrishamn.

Undantaget bekräftar regeln. Då Berlings först framträder på populärkonstens område är det skånska förlaget i allt beroende av danska exempel. Genom att fräckt kopiera sina läromästare och med hjälp av ett effektivare distributionssystem — får man förmoda — erövrar det tämligen snabbt den sydsvenska marknaden. Av senare danska tryck, exempelvis ur Johan Rudolf Thieles stora och varierade produktion, finns det få spår i svenska samlingar. Berlings hegemoni skulle inte ifrågasättas förrän i början av 1800-talet, av bröderna Lundström i Jönköping.

Det starka tyska beroende som omtalas av Bengt Bengtsson och efter honom av Märta Lindström kan således avskrivs. Inspirationen från det hållet är endast medelbar.

En grundlig undersökning av Berlings verksamhet saknas ännu. När den skrivs måste den också innefatta material som ligger vid sidan av det rent folkliga.

Som antytts tjänade Berlings nämligen

två herrar, eller rättare sagt *herrarna och folket*. Samma hantverkare som svarade för ”bondtrycken” sysslade med att utsmycka

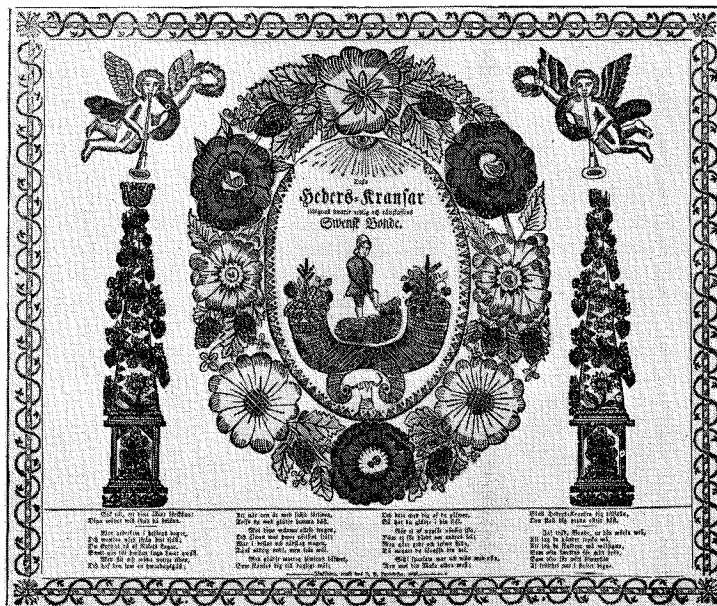

9. Hus-välsignelse, bildark tryckt hos Berlings i Lund 1764. Bara hembygdsförenings samlingar, Burlövs gamla prästgård.

10. Ark med porträtt av August Wilhelm och Friedrich II av Preussen, färglagda träsnitt tryckta hos Berlings i Lund 1778. I kista daterad 1779 i enskild ägo.

11. "Heders-kransar", färglagt träsnitt tryckt hos J P Lundström i Jönköping 1849. Lunds universitetsbibliotek.

bröllops- och begravningspoem för Skånes adel och borgerskap.

Jag har gått genom ett antal sådana personverser i Lunds universitetsbiblioteks samlingar av okatalogiserat material och hittat flera gemensamma nämnare. Personversernas hela apparat av glorifierande element — kransar, kronor, basunblåsande genier

och blomstervirade obelisker — flyttas för övrigt ner till folkets nivå, då man en bit in på 1800-talet börjar producera ”hederskransar” och ”kärlekstempel” för svenska bönder, fig. 11.³² Ett förhållande, som kan uppfattas både som tecken på växande jämlikhet och som ett påtvinget arv av urvuxna och urmodiga kläder.

Zusammenfassung

Populärkunst als „Kistenbrief“

Die ersten Beispiele in Südschweden

Verf. stellt sich folgende Fragen: Wann begann man in Schweden zuerst Populärkunst als „Kistenbrief“ zu verwenden? In welcher Gesellschaftsklasse ist der Brauch ursprünglich zu Hause? In welchem Ausmass ist der südschwedische Holzschnitt von ausländischen Vorbildern abhängig? Wie verhielt es sich mit dem Angebot von seiten der in dieser Gegend zuerst tätigen Druckerei, der Berlingschen in Lund?

„Kistenbrief“ ist der übliche Name für einfache kolorierte Drucke. Man hat angenommen, dass die bäurliche Bevölkerung mit ihrer Verwendung einen mittelalterlichen Brauch weiterübte, der darin bestand, Heiligenbilder in Aufbewahrungsmöbel zu kleben, um dadurch deren Inhalt zu schützen. Als Einwand gegen diese Theorie verweist Verf. auf einige Truhen und Schatullen die durch die Art ihrer Ausführung zeigen, dass sie sich im Besitz vornehmer Personen befunden haben, die aber trotzdem eingeklebte Kupferstiche in ihren Deckeln aufweisen, Abb. 2 und 3. Man hat sie als Ersatz für die Malereien und Intarsien aufzufassen, welche die Kabinettschränke jener Zeit schmückten. Es handelt sich um Bilder sowohl religiösen wie weltlichen Inhalts und auch um kombinierte Porträts; sie entsprechen den späteren volkstümlichen Drucken. Verf. meint, man habe es hier mit den Prototypen der letzteren zu tun. Somit führten die nordischen Kistenbriefe keine mittelalterliche Tradition weiter, sondern seien „gesunkenes Kulturgut“

wesentlich jüngerem Datums. Ihr Ursprung ist in den Niederlanden-Holstein zu suchen, von wo der Brauch sich nach Norden verbreitete und von anderen Gesellschaftsklassen übernommen wurde. An die Stelle von zartlinigen Kupferstichen traten immer gröbere Holzschnitte. Ihre Produktion begann in Dänemark zu Anfang, in Schweden um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Die Bilder hatten zunächst keine bestimmte Funktion, sondern wurden auf allerlei Weise verwendet, u.a. als Schmuck in Deckeln von Kleidertruhen.

Die ältesten erhaltenen Bilderbögen in Südschweden sind dänischer Herkunft, und zwar stammen sie aus der Druckerei Höppfner in Kopenhagen. Abb. 4—5. Später beginnt dann die Druckerei Berling in Lund mit der dänischen Produktion zu konkurrieren. In dem Truhendeckel Abb. 1 ist das eine Blatt in Kopenhagen gedruckt, das andere in Lund, beide vermutlich 1766. Die frühesten Blätter von Berling sind bereits 1759 gedruckt, Abb. 6—7, und haben dänische Vorbilder. Die Lunder Druckerei war völlig von der dänischen Produktion abhängig, eine Ausnahme bildet Abb. 10, die ein in Stockholm gedrucktes Blatt variiert (Anm.20). Mit den Kopien ihrer Lehrmeister und wahrscheinlich durch ein effektiveres Distributionssystem erobert die Berlingsche Druckerei zu Lund ziemlich schnell den südschwedischen Markt. In den 1830er Jahren gründete N. P. Lundberg eine Druckerei in Lund. Die nähere Bestimmung der Lunder Produktion wird dadurch erschwert, dass beide Druckereien mit älteren dänischen Holzschnittstöcken gearbeitet haben (heute im Kulturhistorischen Museum zu Lund).

³² Det är framför allt J. P. Lundström i Jönköping som publicerat sådana ark. Flera exemplar ingår i Lunds universitetsbiblioteks samling av populärkonst.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Trampvävstol i vikingatidens Hedeby

Av Gertrud Grenander Nyberg

I sin avhandling om den varptyngda vävstolen, den vanligaste förhistoriska vävstolstypen i Europa, kommer Marta Hoffmann in på frågan om den s. k. horisontella vävstolen med trampor och när den började användas i norra Europa. Denna vävstolstyp innebar mycket större tekniska möjligheter än den varptyngda.

Marta Hoffmann citerar bl. a. den ungerska forskaren Walter Endrei och menar, att den horisontella vävstolen var i bruk i romarikets östliga delar redan under de första århundradena efter Kristus. Den äldsta kända bilden av en trampvävstol i Västeuropa finns i ett manuskript i Cambridge; den är från 1200-talet (se bl. a. Hoffmann, *The warp-weighted loom*, 1964 och 1974). Att trampvävstolen funnits och använts tidigare framgår av litterära källor från 1000-talet, men framför allt av arkeologiska fynd i olika delar av Mellaneuropa (se Endrei i *Acta historica*, Budapest 1961). Den horisontella vävstolen med trampor anses tidigast och främst ha använts av manliga hantverkare, som kom att sammansluta sig i gillen och skrän, knutna till handelsplatser och städer.

De båda polska forskarna J. Kamińska och A. Nahlik har i två arbeten (*Archaeologica Universitatis Lodziensis* 6, 1958 och *Archæologia Polona* III, 1960) sammanfattat vad de vet om vävning under en tid som motsvarar vår vikingatid och början av medeltiden. De beskriver resultaten av de grävningar som pågått under de senaste decennierna på olika platser i Polen, främst Gdansk och Opole. De anser att den horisontella vävstolen (med horisontellt spänd varp och trampor) började användas i Polen på 900- eller 1000-talet. Bevisen för detta är fynd av treskaftsvävnader och av vävstollstillbehör som använts i en trampvävstol.

Treskaftsbindning i en vävnad har ansetts tyda på att denna utförts i en horisontell vävstol. Det är emellertid osäkert om sådan vävnad tillverkats i landet eller varit importerad, i varje fall om det rör sig om enstaka eller få fynd. Redskap är

däremot mera säkra vittnesbörd om tillverkning på platsen. I Polen har man funnit förutom delar till en vävstol, såsom ståndare och bommar, en hållare till ett block, som tillsammans utgjort en vävtrissa (vävluna) och lösa block, över vilka snören löpt från det ena skaftet till det andra. (Skaften reglerar varptrådarna i en väv.) De polska forskarna visar hur de tänkt sig att väv med tre skaft bundits upp, nämligen med överst vävtrissor, vars hållare är uppträdda på en stång, och med block under. I Opole har man funnit en hake av trä som anses ha varit förbunden med en vävtrissa till ett kombinationsredskap just för treskaft. Det är tidsbestämt till 1000-talet, medan blockhållaren/vävtrissan är från 1100-talet. Lösa block har hittats i lager från 900-talet.

Det inflytande som köpmännen från de frisiska områdena i Västeuropa utövat på textiltillverkningen i Gdansk är märkbar, bl. a. i fråga om ullmaterialet. Frisernas handel var ju av största betydelse på många platser runt Östersjön vid denna tid, t. ex. i Birka i Mälaren och på Gotland men särskilt i Hedeby, den viktiga handelsplatsen i östra Schleswig vid Schlees mynning. Dit förde friserna sina varor från Nordsjöområdet längs en handelsväg tvärs över jylländska halvön. Den gick via floden Ejder och dess biflod Treene. Vid sidan av sachsarna utgjorde friserna den viktigaste folkgruppen i Hedeby, där de bott åtminstone sedan 700-talet. Hantverket var relativt högt utvecklat där liksom på andra handelsplatser t. ex. Helgö. Man räknar med att handel försiggick i Hedeby (nu på tyska Haithabu) från 700-talet fram till mitten av 1000-talet, då platsen efter förstörelse övergavs. Handeln flyttades sedan över till det närliggande Schleswig. De fynd som gjorts kan sålunda bestämmas till en relativt kort tidsperiod på tre hundra år. Det mesta anses härröra från 900-talet.

Frisernas handelsvaror var av många olika slag, dels sådant som producerats inom egna områden, dels sådana varor som uppköpts av dem

i andra länder, delvis mycket avlägsna. I fråga om textilier är det s. k. frisiska klädet mest omskrivet. Man har identifierat det med en mycket tät och fin ylleväva som bl. a. påträffats i Birka men antar numera att det rör sig om en grövre tygsort. Man har sålunda betvivlat, att det finaste tyget vävts av friser utan menat att det endast saluförts av dem. Arkeologiska och litterära källor visar emellertid, att de haft en betydande textiltillverkning. På frisiskt område har man bl. a. funnit rester av i jorden halvt nergrävda hus som innehållit spår av vävstolar med tyngd varp, dvs. rader av vävtyngder, utefter väggarna.

Under de grävningar som pågått i Hedeby etappvis under hela 1900-talet har man funnit endast obetydliga textilrester på grund av att marken inte varit fördelaktig för deras bevarande. Däremot har många träföremål påträffats och bland dem textilredskap såsom sländtenar och sländtrissor, spånadsfästen (för att hålla spånadsämnet) samt vävbrickor för bandvävning. Viktigast i detta sammanhang är emellertid en vävtrissa, påträffad år 1967 inne i en husgrund. Den består av en hållare 2,3 dm hög och ett block insatt i dess nedre del. Blocket har en ränna, där skaftsöret kan löpa vid trampningen. Hållaren eller triss-skaftet har upptill ett hål så att man kunde trä in en stång där, som höll vävtrissan uppe och därmed också skaften och tramporna inunder. Det är viktigt att en vävtrissa är gjord av ett hårt träslag för att tåla trycket som uppstår under trampningen. Denna är också tillverkad av ek. Vävtrissorna brukar användas i par, men tyvärr är endast en påträffad. Detsamma gäller övriga funna vävtrissor. (En bild kommer att publiceras i en kommande del av serien *Berichte über die Ausgrabungen i Haihabu, Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Schleswig.*)

Vävtrissor är det säkraste beviset på att en trampvävstol funnits, eftersom de inte har någon funktion i en varptyngd vävstol, där skaftet eller skaften flyttas med handen. I Sigtuna har påträffats en vävtrissa, troligen från 1100-talet, först publicerad av A. Geijer och J.-E. Anderbjörk i *Folk-liv* 1939 (i *Kulturhistoriskt lexikon*

för nordisk medeltid 19 sp 681 avbildas den upp och ner med blocket överst). Den är gjord av älghorn. Senare fynd av vävtrissor, som är från Lödöse och Lund, är tillverkade av trä. Hedebyvävtrissan synes vara den äldsta kända i norra Europa.

I Hedeby har också lösa block påträffats liksom i Polen. Det är troligt, att de på ett eller annat sätt använts till uppbindning av skaften såsom de polska forskarna föreställt sig. Sådana har också påträffats i den ryska handelsplatsen Novgorod från europeisk medeltid, fast de endast betecknats som block utan närmare funktionsbestämning i den publikation som B. A. Kolčhin utgivit om träföremålen (1968). Där har man också funnit såväl vävtrissa (1200-talet) som s. k. skafthästar, korta pinnar som använts i stället för eller under en vävtrissa.

Vävtrissan från Hedeby visar alltså, att man där använt trampvävstol före mitten av 1000-talet, troligen redan under 900-talet. Det är också troligt att man lärt sig användningen av en sådan vävstol i Västeuropas textilcentra, även om uppfinningens ursprung är att söka i Asien.

I Hedeby har också vävtyngder påträffats. Det är mycket troligt att tyngdvävstolen (oppstadveven) och trampvävstolen varit i bruk vid samma tid till olika sorters vävar. Agnes Geijer har i sin bok *Ur textilkonstens historia 1972* påvisat det faktum att den förra typen använts främst för yllevävar, därför att yllegarnet bättre tål den sträckning som sker i tyngdvävstolen, och att den horisontella vävstolen lämpat sig bäst för linnevävar eftersom linnetrådarna är glatta och lätt glider nedåt.¹

¹ Sedan ovanstående förelåg i manuskript har Märta Lindström publicerat sin artikel *Textilier* i boken *Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund* (1976), där tre prov på treskaftat tyg med bandvarpade uppsättningskanter från tidig medeltid (ca 1050—1150) beskrivs. Bandvarpning har ansetts typisk för vävning i tyngdvävstol. Treskaftsteknik som bevis för trampvävstol kan därmed betvivlas, vilket också framgår av andra fynd, som förf. anför.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Tankar kring en lärobok

Av Tordis Dahllöf

Nils-Arvid Bringéus: Årets festseder.
Utg. i samarbete med Institutet för folk-
livsforskning. LTs förlag. Stockholm
1976. 267 s., ill.

En ny lärobok från den flitige forskaren i Lund, Nils-Arvid Bringéus, har satts i händerna på nybörjar-studenterna i etnologi höstterminen 1976, nämligen Årets festseder. I likhet med samme författares introduktionsbok, *Människan som kulturvarelse*, präglas den av en personlig, vidsynt forskningsattityd och ett syntetiskt betraktelsesätt, som omspannar hela etnologiyämnet.

Årets festseder är främst tänkt som lärobok på kursen Samhällstyper och livsformer på A1-nivån samt på kursen kring etnologiska grundfrågor inom samma grundkurs. Samtidigt framhåller författaren i förordet, att "framställningen har dock gjorts så enkel att boken bör kunna läsas av var och en som är intresserad av ämnet".

På den punkten skulle jag vilja rikta en principiell invändning. Jag tror inte på möjligheten att skriva en fackbok, som dels skall fungera som läromedel, dels vara nöjsam och upplysande för en större allmänhet. Att vända sig till två målgrupper av läsare med olika behov och önskemål skapar konflikter i presentationen av materialet. Framför allt tror jag, att den breda läsekretsen blir lidande. Har man ambitionen att konkurrera på bokmarknaden under temat årshögtiderna, krävs det ett speciellt handlag. Detta behöver i och för sig inte betyda, att man måste ge avkall på vetenskaplig presentation. Men forskningsaspekter, reservationer och vetenskaplig polemik hör inte hemma i en dylik framställning. I denna anmälan kommer den breda, publika aspekten att lämnas åt sidan.

Festsederna är ett stort och omfattande ämne. I dess material strålar folklivstraditioner och folkminnen samman, som K. Rob. V. Wikman och sedermera J.-Ö. Swahn påpekat. Mycken vetenskaplig ämneshistoria ligger också invävd i tolk-

ningen av festsederna, speciellt kring skördens slut och kring julens skiftande innehåll. Den helhets-syn, som tidigare applicerades på detta material, antingen den var präglad av fruktbarhetsteoretiker eller funktionalister, var ofta en teoretisk tvångströja för de seder och bruk, som skulle stoppas in i den. Traditions materialet som sådant diskriminerades också i viss mån som ett närmast hopplöst forskningsområde.

Vad man i det sammanhanget ibland kan förundras över är den bristande etnologiska synen på forskningsriktningar som tidvis präglat och präglar ämnet. Tid, rum och social miljö är utomordentliga dimensioner även i behandlingen och bedömningen av forskare och deras alster. En med all sannolikhet intressant forskningsuppgift vore att kartlägga etnologins forsknings- och lärdomshistoria på ungefär det sätt som Birgitta Odén behandlat den källkritiska forskningen — modell Weibull — inom historieämnet.

Vad nu årsfesterna beräffar så exponeras i dem ämnets fest- och söndagssida. Detta flatterande drag har för de mer samhällsinriktade etnologerna tätt sig som närmast ovidkommande och föga värt att forska kring. Å andra sidan är det troligt att t. ex. de socialantropologiska aspekterna lämpar sig väl att applicera på festsederna. Där möts ju de sociala och samhälleliga engagemangen.

Funderingar likt ovanstående dyker upp vid läsningen av Bringéus bok. På nytt väller julmaterialet en till mötes i all sin rikedom, men också med sina petisser och med sina olösta spörsmål. Julen är förvisso ett värdeladdat ord och fenomen, antingen vi är för eller emot dess yttringar, men den är det också inom årsfesternas forskningsområde. En hastig blick på innehållsförteckningen ger vid handen, att julmaterialet — advent inkluderad — upptar 100 av bokens c:a 250 sidor.

Därmed är vi inne på bokens uppläggning och presentationen av materialet. Titeln lyder Årets festseder. M. P:n Nilssons i dubbel mening klas-

siska arbete hette Årets folkliga fester (1915 och 1936) och Eskeröds bok Årets fester (1953). Titlarna är förvirrande lika och det hade onekligen varit skönt med en mer profilerad rubrik på den senaste boken.

När det gäller översiktliga framställningar av årets festdagar finns det all anledning att här hänvisa till Swahns forskningsmässigt inriktade presentation av detta material i Schwedische Volkskunde (1961). I denna festskrift, tillägnad Sigfrid Svensson, analyseras och presenteras årets fest- och arbetsdagar och forskningen kring dem, strikt men ändå uttömmande och med tonvikten lagd på problem och tolkningar av de enskilda sedmomenten.

Bringéus tar samtidsleden som utgångspunkt för sin redogörelse, något som han framhäver som en olikhet gentemot Eskeröds presentation av årsfesterna. Det är en av de stora förtjänsterna med Bringéus framställning, att den är så rik på modernt material. Samtidigt är hans grepp på de enskilda traditionernas ålder och problem i mångt och mycket ett arv från P:n Nilssons kulturhistoriska sätt att arbeta och argumentera.

Både P:n Nilsson och Eskeröd startar sina arbeten med vårtraditionerna. Så gör också Svensson, när han i Nordisk kultur 22 och i Svensk bondekultur (1934) skildrar årshögtiderna. Bringéus däremot börjar sin skildring — fränsett ett översiktligt inledningskapitel — med advent, rätt naturligt för en teologiskt utbildad etnolog. Han kommer därmed raskt in på julmaterialet. Dit får man då också föra luciatraditionerna, som i sin äldsta västsvenska tappning har åtskilligt julfirande i sig. I luciamaterialet stöter vi förresten genast på en olöst forskningsuppgift, nämligen Lucia själv. Alltjämt väntar den vitklädda ljusbärenskan på sin slutgiltiga förhistoria. Hänvisningen till det som en flicka utklädda Kristusbarnt känns alltjämt konstruerad.

Ordet jul möter oss i boken första gången i sammansättningen jultidningarna och att detta studieobjekt inleder julavsnittet är intressant och rätt symptomatiskt ur flera aspekter. För det första är jultidningarna, som säljs av skolbarnen ett modernt fenomen, väl värt att beakta och får också en utförlig presentation vid sidan om andra äldre julföreteelser som julfriden, julkärven, julhalmen o. s. v. För det andra är jultidningarna ett exempel på Bringéus sätt att presentera de s. k. fest-

sederna ,d. v. s. plocka ut enskilda fenomen och rada upp dem efter varandra.

För det tredje vittnar exemplet med jultidningarna om att vi knappast kan tala om seder, när det gäller åtskilliga av de moderna julfenomenen, snarare då om enskilda engagemang eller traditioner. De barn, som har tid, ork och behov av julklappspengar säljer — om inte föräldrarna lägger hinder i vägen — men alla barn gör det inte.

Det tredje påståendet kan tyckas motsägelsefullt, men om vi med sed menar en sorts social samhällsvana, där den normativa karaktären är något mycket väsentligt och bjudande, då har vi inte så många seder kvar idag. Vi har istället en stor mängd traditioner av skiftande ålder och ursprung, men löst applicerade på den av oss som vill acceptera dem. Jag tror, att det här hade varit både nyttigt och klagörande med en liten diskussion kring begreppet sed och tradition. Nu har ordet festseder kommit att stå för snart sagt allt som behandlas i årets kalender, antingen det rör sig om traditioner vi bejakar eller ting vi köper.

I det fenomenologiska sättet att skildra årets festseder visar Bringéus ett starkt beroende av tidigare framställningar på detta område. Blandningen av stort och smått, där de smärre bruken refereras med samma tyngd som de mer centrala traditionerna, kastningarna mellan gammalt och nytt får till följd att julfirandet som sådant tappas bort.

Avsaknaden av ett samlat grepp på helgmaterialet kompenseras i viss mån av de rikhaltiga notiserna ur äldre källmaterial. Här möter vi upplevelsen av fenomenet jul (se t. ex. avsnittet om Julandakten) och här finner vi kanske också förklaringen till julfirandets styrka än idag, nämligen den emotionella förankringen. Detta är inte bara en fråga om kolorit, för att citera författaren, det ger sammanhang och en faktisk upplysning om vad festseder egentligen är för någonting. Dagens moderna tillskott, som t. ex. att sända julkort — en av de vanligaste julsederna, säger Bringéus — ter sig rätt ytliga och föga substansiella i ett historiskt, jämförande perspektiv. Vad är sändandet av jul- och nyårskort om inte substitut för ett socialt bredare och varmare julfirande?

Samtidigt måste vi här vara på vår vakt och inte i nostalgisk bindning till det äldre materialet, litterärt eller muntligt, diskriminera dagens jul-

sedsvarianter. Våra kunskaper om 1970-talets julfirande är splittrade och den av Bringéus ständigt apostroferade Malmöundersökningen är verkligen efterlängtd. Det i många avseenden upphaussade julfirandet med starka kommersiella inslag döljer måhända varmare och mer äkta undertoner än vi vet?

På samma sätt som det blev en tankeställare för oss ta del av förortsbornas mångfasetterade och rika vardagsliv i Värberg så som Å. Daun presenterat det för oss, på samma sätt torde en undersökning av modernt julfirande ge vid handen, att vi har ett modernt julmönster med positiva förtecken.

Dagens julfirande rymmer för övrigt många intressanta forskningsaspekter. Julens privatisering och förankring i familjens sköte är numera ett axiom.¹ Samtidigt rymmer detta julfirande ett så socialt vittomfattande fenomen som Kalle Ankas jul i TV. Här hade vi en julaftonsingrediens förankrad i den enskildes vardagsrum, men samtidigt rumsligt och socialt spridd över hela vårt land och i alla åldrar. Jag tror, att det är hög tid att etnologer befattar sig med TV:ns roll i en mängd sammanhang och inte minst i julfirandet. Vad betyder detta program — fränsett innehållet — i mängden av evenemang som skall äga rum på julafton? Hur prioriteras det, hur glädjande eller störande upplevs det för mor, far, barn? Kalle Anka-programmet har en likhet med äldre folkligt julfirande och det är dess förläggande till julafton, som därigenom än mer framstår

som julens absoluta för att inte säga enda höjdpunkt. Kalle Anka vänder sig främst till barnen och förankringen hos denna åldersgrupp predestinerar för en permanens för detta julaftonsprogram. Frågan är om inte Kalle Anka idag är lika viktig för barnen som jultomten? I andra sammanhang har Bringéus påpekat främst radions men även TV:ns roll i vårt helgfirande. Det är sålunda evident att radions nyårsvaka med diktläsning och klockringning i många hem präglade ett familjärt nyårsfirande.

Som synes ger Årets festseder anledning att fundera över mycket! Efter julen kommer som bekant inte "påska" utan fastlagen och sedan följer vårens, sommarens och höstens begivenheter. Det är här inte möjligt att i detalj uppehålla oss vid de enskilda traditionerna. De hänvisningar, som gjorts till valda delar av julmaterialet får ses som ett exempel på det sätt på vilket Bringéus genomgående presenterar sitt ämne. Jag vill emellertid här gärna poängtera, att rikedom på exempel — frågan är om ens någon enda årstradition missats — liksom den ständiga hänvisningen till hithörande forskning är beundransvärd. Författarens ekonomiska skrivsätt ställer emellertid rätt stora krav på läsare, som måhända inte har författarens beläsenhet, läsare som t. ex. A1-studerande i etnologi.

Ett myller av lokala — mest skånska! — traditioner av varierande ålder och med differentierad social anknytning möter oss. Så "åker man för långt lin" i Norrland under fastlagen,² "pickar

¹ Celander publicerade 1956 ett nytt beundransvärt försök att utifrån norrönt material närma sig det förkristna julfirandet. Han fann då att man borde skilja ut de storblot, som Snorre skildrar från den förkristna julfest, "vars religiösa kärna helt visst hörde gårdsbruket till, i hemmets och familjens slutna krets" (Förkristen jul, s. 43).

Denna tolkning kan vara värd att plocka fram igen. Det norröna källmaterialet är förvisso begränsat i hithörande frågor, men med hjälp av källkritisk granskning går det att fastställa nyanser, som t. ex. Celanders särskiljande av ett större socialt julblot och en slutna gårdsfest. Appliceringen på svenska förhållanden är just i detta exempel kring julfirandet speciellt relevant, då källorna, trots norrön hemvist, främst syftar på östnordiska förhållanden. Om Celanders tolkning håller om en förkristen julfest inom gårdshushållets ram, då har vi en lång oavbruten kedja i våra jultraditioner från 1000-talet fram till 1970-talets familjejul!

² Religionssociologen Berndt Gustafsson skriver i en av sina efterlämnade dikter i samlingen *Född 1920*, nr 12: "Vintern 1930—31 / då alla klasserna åkte för långt lin / i den ett par kilometer långa backen." Gustafsson är född i Rogberga socken, Småland, och där hör inte denna sedvänja hemma, enligt Louise Hagberg (1913) eller Bringéus (1976), så gör heller inte hithörande ramsa. Den finns emellertid rikligt företrädd i Norrland och även Mellansverige, samt i Finland och i Baltikum. Finns det då någon anledning att fästa sig vid denna enstaka utsaga?

Ja, möjligen i det förhållandet, att Gustafssons småländska variant hör hemma i en trakt med stark textil tradition precis som de norrländska traditionerna. Linsädd och linodling var ett kvinnoarbete omgärdat av mycken folketro och ominösa bruk och dit hör källäkningen under fastlagen. Från Östpommern kommer förmodligen kunskapen om linodlingen — liksom ramsorna kring den — både

ägg" i Österlen på påskafton, "springer trana" på Vårfrudagsafton i Värmland, går i demonstrationståg i Stockholm och andra städer på 1 maj, tänder Valborgsmässoeldar i Uppsala o. s. v.

Vad säger oss allt detta? Ja, svaret lämnar oss Bringéus i sitt avslutande kapitel kallat Festsederna och forskningen. Här möter oss sammanhang, ramar, bakgrund och utveckling. Ur läromedelsynpunkt är detta bokens viktigaste kapitel. Underrubriker som Kontinuitet och stabilitet, Funktionalism och socialt sammanhang, Regression och innovation samt Seden som social institution inrangerar festsederna i deras rätta sammanhang i tid, rum och social miljö. Därigenom framgår också allt tydligare sedens sociala förankring hos barn, ungdomar eller äldre, på landsbygd eller i städer och provkartan på lokala och ibland udda traditioner får sin förklaring.

Slutsatsen av denna positiva läsning på slutet blir för undertecknad närmast: Tänk om boken som helhet hade disponerats efter dessa ramar! Då hade vi fått en lärobok baserad på källmaterial, som inte presenterats som en uppslagsbok i årsfesternas många gånger disparata innehåll utan där de etnologiska dimensionerna fått styra och tolka traditionsmaterialet.

Till stor del har denna anmälan inriktats på dispositionen av faktaunderlaget. För ett läromedel är detta en viktig och pedagogisk aspekt. Den deskriptiva och stundom väl detaljerade framställningen har fått breda ut sig på bekost-

---

till Norrland och till Småland! (Se f.ö. Gjötterbergs uppsats Säfrua och Jumis i Råg 1976).

I detta sammanhang vill jag också påpeka, att Gustafsson i dikten nr 13 skriver: "Som en av de sista barfotaspringarna / i Småland / kan jag ej annat än beklaga / att tranans återkomst ej längre / upplyser våra liv och samveten / ..." Mot detta minnes lokala förankring kan ingen etnologisk invändning göras!

Göran Norsander: Salt sill. En studie av kostvanor på sydsvensk landsbygd 1850—1940. Diss. Engl. summary. Studentlitteratur. Lund 1976. 183 s., ill.

I en etnologisk avhandling för filosofie doktors-examen har Göran Norsander granskat ett centralt födoämne i äldre tid, nämligen den salta sillen. Huvudintresset för undersökningen anger författaren vara den salta sillens "betydelse, form

och plats som strukturerad och stramare framställning. Det är på denna punkt som jag tror att sneglandet åt den vanlige läsaren förmått läroboksförfattaren att krydda anrättningen.

Samtidigt! Det finns i festsederna emotionella övertoner, som det är forskarens plikt att också lyssna till. Vi kommer aldrig åt den innersta kärnan i våra högtidsseder om vi inte fångar upp de vaga stämningar eller outtalade symbolhandlingar, som manifesteras i handling. Gravljusen är ett gott exempel på detta. De konstnärligt utformade ljuskronor eller skulpturer som fungerar som ljushållare för kyrkobesökarens köpta stearinljus är ytterligare ett exempel på ett "religiöst" agerande, som vunnit positivt gensvar hos allmänheten, inte bara hos söndagens högmässobesökare. Så är t. ex. Folkförsoningens träd i Uppsaladomen ständigt illuminerat. Vi kan självfallet bara ana oss till vilka böner, vaga önskningar eller motiv som manifesterats i handlingen att köpa ett ljus, tända det och ställa det i "trädet."

"Sakralt och profant" — orden är ett lån från den ständigt aktuella P:n Nilsson — möts i vårt helgfirande även om det sakrala idag närmast har karaktären av "folkligt fromhetsliv" som A. Gustavsson kallar det i sin senaste skrift. Men realiteter rör det sig om, på samma sätt som jul-traditioner och Mors-dagsfirande engagerar oss, trots vetenskapen om kommersiellt manipulerande och reklam. Denna emotionella resonansbotten finns i hela vårt årsfestmaterial och förklarar dess grepp över nutidens människor.

Som synes stimulerar Bringéus bok till många reflektioner, inte minst kring samtidsleden och det är helt på sin plats att författaren får sista ordet: "Årets festseder är känsliga instrument som speglar olika miljöer. Vi använder dem inte längre för att rekonstruera förkristna kultbruk men vi kan mycket väl bruka dem för att få en inblick i hur vår egen kultur och vårt eget samhälle fungerar" (s. 255).

och plats som konserv och födoämne". Han anförd vidare: "Stor uppmärksamhet ägnas den senaste bohuslänska sillperioden och dess effekter på det samtida kosthållet. Sillperioden har till viss del också påverkat avhandlingens uppläggning, då jag bemödat mig om att urskilja förhållandena före, under och efter densamma." Framställningen har avgränsats till landsbygden i Götaland och i någon mån vissa tätorter under perioden 1850—

1940, varvid den främre tidsgränsen anges utgöra "slutpunkten för den traditionella förrådshushållningen och framväxten av den moderna konsumtionshushållningen".

Avhandlingens disposition upptar två huvudavsnitt: Beredning och Konsumtion, varav det förra består av underavdelningarna Salusaltning, Hemsaltning och Förrådshushållning. Det senare indelas i Förbrukning, Tillagning och Måltid.

Vad är det då som motiverar, att den salta sillen blir föremål för en etnologisk undersökning? Kan det finnas någon vinkling av ämnet, som kan betecknas som specifikt etnologisk? Sillen som konserv och födoämne kan rimligen studeras även av exempelvis näringsfysiologer och ekonomhistoriker. Avgränsningen mot näringsfysiologin får sägas vara klar. Däremot kan jag inte finna, att avgränsningen gentemot ämnet ekonomisk historia är lika tydlig. Detta gäller i första hand avhandlingens första huvudavsnitt om beredning, och särskilt dess första avdelning om salusaltning, där författaren mycket ingående behandlar företeelser, som ekonomhistoriker lika gärna kunnat undersöka. Jag tänker då speciellt på import, export, sillperioder med därtill hörande växlande tillgång på sill, varans prissättning, kontroll av dess kvalitet före försäljning och centralt givna förordningar därom samt de kvantiteter sill, som insaltades i salterierna. Därtill kommer de förbättrade möjligheterna att distribuera varor inom landet genom ett alltmer utbyggt järnvägsnät och tillkomsten av lanthandelsbodar.

Alla dessa fakta är nödvändiga för etnologen, när det gäller att förklara variationerna i det folkliga kosthållet. Här kan ekonomisk historia vara till stor hjälp inom ett forskningsfält, där denna grannvetenskap har störst erfarenhet och kompetens. Jag finner det i varje fall mindre relevant för en etnolog att ta sin utgångspunkt i dessa frågeställningar, innan man kommit in på problemen kring människans förtäring av sillen. Här kan sillperioderna utgöra en av flera viktiga förklaringsfaktorer, men de borde knappast ha fått påverka uppläggningsen av avhandlingen (jfr citat ovan).

Om undersökningen mera samlat sig kring människan, som äter sill och hur detta födoämne

— kostelement — utgjort en vid olika tillfällen varierande andel i individernas eller hushållens totala kosthåll — kostkomplexet — hade kapitlet om måltiden rimligen fått bilda utgångspunkten, medan det nu utgör den sista fjärdedelen av boken. Om man fäster huvudvikten vid sillen som födoämne — och inte som konserv — är det på ett helt annat sätt möjligt att anlägga ett helhetsperspektiv på kosthållet och beakta delarnas integrering i helheten. Genom att betrakta beredningen som ett av flera analysredskap för att tolka förtäringen — och inte som ett mål i sig själv — hade författaren kanske inte behövt avgränsa sig till den salta sillen utan mera kunnat beakta relationen mellan färsk och salt sill i kosthållet. I kapitlet Förbrukning har han på ett värdefullt sätt relaterat sillen till konsumtionen av övriga animalier och även varit inne på förhållandet mellan salt och färsk mat överhuvudtaget, vilket kunde ha vidareutvecklats.

Det följande kapitlet Tillagning, som också hör till avsnittet om konsumtionen, bär en väl stark formanalytisk prägel med detaljerade beskrivningar av t. ex. på hur många skilda sätt stekt sill kunde anrättas. En liknande inriktning på den yttre formens variationer återfinnes i kapitlet Beredning, där man bl. a. erhåller upplysningar om alla olika möjligheter att lägga ner den hemsaltade sillen i förvaringskärlen. Man undrar vad författaren avser med denna noggranna beskrivning. Har den ett värde i sig eller kan den peka vidare mot sillens funktion vid måltiden? Några regionala variationer tycks författaren i varje fall inte söka belysa, ty proveniensen anges inte i fråga om de uppteckningar, som det hänvisas till i noterna (not 539 ff).

Om författaren velat framhålla *beredningen* (konserveringen) av salt sill i stället för eller jämsides med måltiden, hade detta nog bort återspeglas i underrubriken, som t. ex. kunnat lyda: "En studie av beredning (konservering) och folkliga kostvanor..." (I författarens underrubrik har adjektivet folklig fallit bort av misstag). När man ser beteckningen kostvanor, associerar man gärna till måltiden eller förtäringen, men författaren innefattar i detta begrepp även "handel, beredning och tillagning" (s. 3), vilket enligt min mening får betecknas som en för vid definition. Dessutom undrar jag, om det inte vore klokt att ersätta ordet "kostvanor" med "kosthåll", varigenom man bl. a. kommer ifrån den svåra proble-

I en förkortad version återger denna anmälan rec:s anförande som fakultetsopponent vid disputationen vid Lunds universitet den 14 oktober 1976.

matiken med att definiera en vana och att skilja denna från exempelvis en sed eller ett bruk.

Genom att ta sin utgångspunkt i sillens roll vid måltiderna och att mera framhålla relationen mellan kostelement och kostkomplex hade författaren kunnat anknyta till aktuella trender inom internationell kostforskning. Härvid kan bl. a. nämnas flera av föredragen vid det andra internationella matsymposiet i Helsingfors 1973, vilka nyligen utgivits i tryck (*Ethnologische Nahrungsforschung*, Helsinki 1975). Denna skrift återfinnes emellertid inte i författarens litteraturlista, liksom jag där också saknar metodiskt orienterande och direkt problemdiskuterande kostlitteratur. Det hade varit ytterst värdefullt, om författaren i inledningen satt problemen i sin undersökning i relation till aktuella forskningstrender, vilket säkert skulle ha berikat hans resonemang samtidigt som han visat på sin allmänna beläsenhet inom ämnet. Att författaren tenderat att bli alltför fixerad vid sillen, märks redan i avsnittet Tidigare forskning, där han i stort sett uppehåller sig vid det faktum, att sillen utgör ett försummat forskningsfält inom etnologin i Norden, men man får inte veta något om etnologiska studier av andra födoämnen samt inriktningen av sådana undersökningar. Här hade det varit på sin plats att åtminstone beröra de principiella synpunkter på kostforskningen, som framlagts av författarens handledare N.-A. Bringéus, främst i uppsatsen *Problem och metoder vid etnologisk matforskning*, Rig 1970. Där pekas bl. a. på vikten av en kombination mellan elementstudier och undersökningar av kostkomplex. Inte heller borde den tyska forskningen på området ha förbigåtts, varvid i första hand må hänvisas till arbeten av G. Wiegmann i Bonn och U. Tolksdorf i Kiel. Den förre har i en uppsats 1971 (*Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nahrungsforschung?*, *Ethnologia Scandinavica*) behandlat den principiella frågan om vad som utgör den specifika aspekten för etnologisk kostforskning. Han finner, att denna måste koncentrera sig kring måltiden, som ingen av grannvetenskaperna visar något större intresse för. Måltiden består dels av enskilda födoämnen och ingår dels i ett kulturellt system (se härom vidare recensentens artikel *Människan och måltiden*, *Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet*, Meddel. nr 77, 1976). Inriktningen enbart på en förrådshushållningsepok

får tydligen ses i sammanhang med undersökningens betoning av beredningen av sillen och beror inte enbart på arbetskonomiska skäl. I varje fall behövs här fortsatt forskning om orsakerna till övergången till "konsumtionshushållningen". Vad betydde denna omvandling för utformningen av kosthållet i sin helhet inom de enskilda familjerna? Tidsgränsen 1940 får sägas vara mycket ungefärlig, ty så långt fram i tiden förekom endast rester av den traditionella förrådshushållningen, vilket författaren också pekat på. Jag undrar om inte förrådshushållningens uppluckring får anses ha tagit sin början redan genom konservindustrins framväxt i slutet av 1800-talet och inte bara genom den ökade möjligheten att transportera färsk sill över större delen av landet, en frågeställning som författaren egentligen inte berört. Enligt författarens utsago vid disputationen finns det tydligen möjlighet att via hushålls- och affärsböcker samt spisordningar spegla hushållens konsumtion av konserver. I Tyskland har H. J. Teuteberg och G. Wiegmann i ett större arbete varit inne på denna principiella fråga om förändringar av kosthållet i samband med den tidiga industrialiseringsepoken (H. J. Teuteberg & G. Wiegmann *Der Wandel der Nahrungsgewohnheiten unter dem Einfluss der Industrialisierung*, Göttingen 1972). Å andra sidan borde man också ställa frågan om vi inte fått ansatser till en ny förrådshushållning under senare år genom användningen av den alltmer utvecklade frystekniken. Dennas inverkan på människornas kosthåll i vardag och högtid får sägas vara en angelägen etnologisk forskningsuppgift.

Kan det också bero på materialets karaktär, att författaren inte beaktat "konsumtionshushållningen"? Han nämner i varje fall inga hushållsböcker efter 1933—1934, vilka innehåller detaljerade uppgifter om det dagliga kosthållet. Därtill kommer det faktum, att ortsmiddelarna inte längre kan användas som uppgiftslämnare på samma sätt som tidigare — dvs. svara för en hel bygd — utan man får säkert mera lita till intevinsamling på familjenivå inom valda orter. Därvid tänker jag bl. a. på L. Cardells samtidsinriktade undersökning bland tre olika sociala skikt i Malmö 1963, där hon även fäste stor vikt vid individernas uppväxtmiljö. I sin intressanta studie kring sillsoppan har författaren emellertid kunnat kartografiskt visa på ett regressionsförlopp genom att låta Folklivsarkivets ortsmiddelare

lämna uppgifter om förekomst av denna maträtt dels under deras uppväxttid och dels i samtiden, 1970 (Heringssuppe. Zum ethnologischen Aspekt eines Gerichtes, *Ethnologia Scandinavica* 1971).

Det är i fråga om utvecklingen på makroplanet som författarens avhandling får sägas ha en stark sida. Dessutom användes hushålls- och affärsböcker samt spisordningar för att spegla förhållandena på familjeplanet. Därvid bör emellertid framhållas, att enbart uppteckningarna kan ge upplysningar om måltidssituationen, dvs. det sociala sammanhanget kring förtäringen. Kanske skulle skönlitterära skildringar och memoarer också kunnat vara till hjälp (jfr M. Rehnberg Blå välling — sur sill, 1967). Tyvärr är de av författaren använda materialkategorierna så ojämnt fördelade i rum, tid och social miljö, att möjligheten av jämförelser försvårats. Hushållsböckerna gäller huvudsakligen lantarbetarfamiljer (1933—1934 även bönder) och uppteckningarna lantbrukarhushåll (s. 10). Att utbredningen i rummet inte heller sammanfaller ifråga om dessa olika typer av källor, framgår av de arbetskartor, som författaren låtit mig få tillgång till och som lämpligen bort publiceras i avhandlingen för att underlätta tolkningen av författarens utbredningskartor. Socialstyrelsens insamling av hushållsböcker 1920 gäller således nästan enbart lantarbetarfamiljer inom slättbygdsområden i Västergötland, Östergötland, nordöstra Småland samt Skåne, medan övriga delar av författarens undersökningsområde utgör vita fläckar på kartan. För Bohuslänns del är de fem beläggen hopade inom skogsområdet i nordöstra delen av landskapet. I författarens avhandling får vi bara veta, att 1920 års undersökning ”företar en klumpartad regional fördelning med stora obelagda områden” (s. 8).

Uppteckningsmaterialet är mycket starkt koncentrerat till Skåne, Halland, Blekinge och södra delen av Småland, medan beläggen är mycket fåtaliga från Bohuslän, Dalsland och Västergötland. Det hade varit värdefullt, om man kunnat spegla kosthålllet på en och samma ort med hjälp av dessa olika materialkategorier. Därigenom hade man kunnat få en mera fullständig belysning av konsumtionen inom de enskilda hushållen samtidigt som de kvalitativa uppteckningarna kunnat källkritiskt kontrolleras genom ett kvantitativt rikt samtida material, som hushålls- och affärsböcker samt spisordningar får sägas vara.

Det kunde nog ha varit mödan värt att försöka göra åtminstone någon intensivstudie på lokal nivå med nyinsamling av uppteckningar. Man kunde ha valt en sådan ort som Tyringe i Skåne, där det föreligger affärsböcker, som visar kreditinköpen av sill (se s. 78 f), men vi har ingen möjlighet att därav få veta något om hur den inköpta sillen användes inom de olika hushållen. Det är ännu möjligt att intervjuvägen nå upplysningar om tiden kring sekelskiftet. Hade det dessutom förelegat spisordningar från Tyringe, vore det ännu värdefullare.

Socialt sett efterlyser jag en jämförelse mellan konsumtionen av sill inom fiskar- och lantbrukarhushåll. De förra kommer nästan bort i avhandlingen, och det centrala intresset har i stället kommit att gälla relationen kustbygd—inland. Här får man emellertid inte bortse från det faktum att variationerna inom kustbygder kunnat vara markanta, och man kan knappast som författaren säga rent generellt, att ”i kusttrakter satte sill och fisk sin prägel på kosthålllet” (s. 85). Av det uppteckningsmaterial, som jag själv kommit i beröring med, framgår, att fiskmaten intogs en påtagligt starkare ställning inom fiskarhushållen, där kött inte sällan enbart förekom på söndagens middagsbord. Det är att beklaga, att författaren inte haft möjlighet att beakta svaren på en frågelista 1952 om fiskmat utg. av Göteborgs historiska museum (s. 10), då jag vet, att fiskarhushållen intar en framträdande roll i detta material. Inte heller har författaren omnämnt, att det på Institutet för folklöre i Göteborg finns ett rikt uppteckningsmaterial från olika delar av Västsverige om både salterier, sillhandel och sillen som födoämne. Även om man sysslar med företeelser inom den materiella kultursektorn, får man inte låta bli att söka efter material i de folkloristiska arkiven. Likaledes kunde författaren i inledningen ha visat, att han känt till även de norska frågelistor, som behandlar sill och annan fisk. Överhuvudtaget verkar det som om det kvantitativt omfattande materialet med hushållsböcker och spisordningar upptagit författaren så starkt, att uppteckningsmaterialet måst komma i andra hand (jfr s. 10), medan det förhåller sig tvärtom i den citerade uppsatsen 1971 om sill-soppa. Vid disputationen medgav författaren, att det i framtiden knappast får anses lönt mödan att göra en totalbearbetning av hela detta kvantitativa material utan mera koncentrera sig kring ett

antal strategiskt valda orter. Det får dock räknas till författarens förtjänster, att han varit den förste att beakta ett sådant statistiskt material. Han har visat på dess användbarhet för att t. ex. spegla dags-, vecko- och årstidsrytmen i kosthållet.

Beträffande författarens källanvändning må sägas, att han i många avseenden gett prov på en källkritisk medvetenhet — t. ex. i fråga om affärs- och hushållsböcker — men å andra sidan citerar han inte alltid primärkällorna. Här kan pekas på att de provinsialläkarrapporter, som han hänvisar till, utgörs av de tryckta sammandragen i Sundhetskollegiets årsberättelser 1861—1874. Däremot omnämnes inte, att originalmaterialet förvaras i Medicinalstyrelsens arkiv på Riksarkivet. Av erfarenhet vet jag, att där varit ytterligare att hämta om kosthållet, även om man inte kan kräva, att författaren skulle ha penetrerat hela detta stora material. Hushållsböckerna har däremot granskats i original på Statistiska centralbyråns arkiv i Stockholm.

Författaren har inte vidrört den metodiska debatt som under senare år förts med avseende på källkritiska frågor kring upppteckningsmaterial (jfr litt.förteckn. i rec:s skrift *En källkritisk granskning av folklivsuppteckningar*, 1975). Vid sin presentation av bouppteckningarna uppehåller sig författaren något mera vid de källkritiska problemen (s. 6), men inte heller här refereras till den metodiska diskussion, som förts på detta område (se spec. N.-A. Bringéus *Bouppteckningar* som etnologisk källa, Vetenskaps societeten i Lund Årsbok 1974, s. 62 ff, jfr A. Carlsson *Böcker i bohusslänska bouppteckningar 1752—1808*, 1972).

Källkritiska synpunkter kan även riktas mot författarens kartor — speciellt den principiella frågan i vilken mån regionala variationer kan tillskrivas ojämnheter i materialet. Att det förekommit sådana, har jag konstaterat ovan med hjälp av författarens arbetskartor. Överhuvudtaget ställer man sig frågande inför författarens intention med sina kartor. Det primära målet har tydligen varit att lämna en materialpresentation snarare än att kartorna skulle tjäna som ett hjälpmedel vid analysen, dvs. en hjälp att ställa frågor med utgångspunkt från kartbilderna. Det kan i varje fall pekas på mer än ett exempel, där författaren enbart visar på utbredningen men inte strävar att tolka de regionala variationerna, dvs. söker att nå de bakomliggande orsakerna, t. ex.

karta 4 s. 38 gällande sillbyten, där författaren överhuvudtaget inte diskuterar varför det saknas belägg i Västsverige. Inte heller i anslutning till karta 3, s. 35, över sillstatens förekomst diskuteras varför de positiva beläggen huvudsakligen är koncentrerade till undersökningsområdets nordöstra del. Karta 5 s. 48 angående hemsaltning ger anledning att ställa frågan varför det föreligger så många belägg i sydvästra delen av Skåne för att sill och annan fisk hemsaltats. Kan koncentrationen av uppgifter i sydvästra Skåne ha något sammanhang med att även andra hemkonserveringsmetoder haft en stark ställning där? Karta 6 (s. 49) som speglar inköp av större kvantiteter av färsk och salt sill än 10 kg, borde ha uppdelats på två, en för 1920, en för 1933—34. Förutom det faktum att hushållsböckerna vid de skilda tillfällena avser olika sociala kategorier av familjer, har förf. visat på hur konsumtionen av salt sill minskat under den mellanliggande tiden, särskilt markant i Kalmar län. Antalet förrådshushåll är också procentuellt sett mindre 1933—1934 än 1920 (tabell 6 och 7, s. 80 f). Karta 6 visar därjämte uppgifter om frekvens, men författaren har inte angivit vad tecknens storlek markerar. Så vitt jag kan förstå, måste det röra sig om antal hushåll per socken, varifrån det finns hushållsböcker. Samma fråga om vad frekvensen anger, måste man ställa med anledning av karta 7 s. 58 och karta 10 s. 69 gällande rensning av sill vid inläggning respektive beredning av kryddsill. Materialet utgöres här av upppteckningar, och man frågar sig vilken funktion det kan ha att på kartan ange förekomst av mer än ett svar per socken — åtminstone, då de inte är motsägande.

Den enda karta, där författaren gått närmare in på att försöka tolka utbredningsbilden, gäller nummer 11, s. 79, speglade storleken av sillinköp i Tyringe handelsbod. Den inhandlade mängden sill ses av författaren i relation till hur nära eller perifert kunden bodde i förhållande till affären (s. 78). Även här måste man efterlysa vad tecknens storlek anger.

Avhandlingens käll- och litteraturliste ger anledning till några anmärkningar. Av Folklivsarkivets frågelistor kunde även nr 105 "Husbondfolk och tjänstefolk" ha omnämnts, där det bl. a. finns frågor om kosthåll och bordsplacering. Vad gäller listan över anförd litteratur märker man, att författaren i stor utsträckning hänvisat

till litteratur skriven på 1800-talet och början av 1900-talet, medan han tydligen inte så väl beaktat den litteratur, som utkommit under senare år. Så nämnes t. ex. inte den av L. Furuland redigerade boken *Statare. Statarklassens historia i ord och bild*, 1975 (rec. i *Rig* 1976: 3). Där återfinnes på s. 89 ett utmärkt måltidsfotografi från ett statarhushåll, där den salta sillen utgjorde en viktig ingrediens i måltiden. Kanske en sådan bild hade varit mera relevant som omslag på en avhandling om kostvanor än teckningen av de tre fiskarhustrur som saltar ner sill för avsalu. Via omslagsbilden bör man kunna få en indirekt anvisning om inriktningen på avhandlingen.

Med tanke på att denna avhandling kan ha ett allmänt intresse och också redan omnämnts i flera tidningar är det att beklaga, att den har så liten stil och så tätt radavstånd, vilket gör den tungläst. Beror detta på ekonomiska skäl? Om vi skall skriva samhällstillvända avhandlingar, vilket efterlysts från statsmakternas sida, är det väsentligt, att det ges ekonomiska möjligheter att ge dem ett mera tilltalande yttre, så att de kan nå en vidare läsekrets.

Som slutomdöme skall här framhållas, att det är ett viktigt forskningsfält, som författaren givit sig i kast med. Vi vet ju inte så mycket om konsumtionen av fiskmat. Avhandlingen kommer säkert att bli citerad i framtiden, ty den innehåller många viktiga basfakta grundade på ett stort material. Däremot anser jag, att författaren alltför mycket underlåtit att dra in principiella resonemang och söka nå mera vitt gällande slutsatser, vilket särskilt märks i hans mycket kortfattade slutord.

Anders Gustavsson

Martin Olsson: Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700. Engl. summary. Kungl. Vitterhets-historie- och antikvitetsakademien, Antikvariskt arkiv 51. Stockholm 1973. 188 s., kartor. Capris häft. kr 45:—, excl. moms.

Om någon skulle fråga sig med hänsyn till ämnet för ovan rubricerade avhandling vem författaren till densamma är, så skall upplysas om att han är identisk med förre riksantikvarien professor Martin Olsson. Han har gjort sig mest känd som

en av de främsta utforskarna av vårt lands arkitekturhistoria under medeltid och vasatid med verk som *Riddarholmskyrkan*, *Stockholms gamla slott och Kalmar slott*. Som emeritus har emellertid Martin Olsson funnit ytterligare ett vetenskapligt intresse, nämligen Kungl. Djurgårdens historia under äldre tid. Det är naturligt, att han kommit att ägna detta ämne sin uppmärksamhet med tanke på att han alltsedan 1923 — alltså under mer än ett halvt århundrade — med sin familj varit Djurgårdsbo med eget hus Lilla Berga, Alberget 5 B, numera i uniformitetens tidsålder kallat Djurgårdsvägen 144. Som en förstudie till publiceringen av sina studier rörande Djurgården i dess helhet utgav han 1970 en grundlig historik över Alberget och Oakhill på Södra Djurgården (*Nord. museets handlingar* 75).

Författaren framhåller inledningsvis, att Djurgårdsområdets äldsta historia är föga utforskad i jämförelse med vad fallet är med förhållandena under 1700- och 1800-talen, de militära övningslägrens, de kungliga vårkortegernas och det uppslupna folklivets Djurgård. De viktigaste bidragen till kännedomen om Djurgårdsområdets medeltida historia har tidigare (1937) i mera skissartad form lämnats av Nils Ahnlund i inledningskapitlet till hans arbete om *Ladugårdslandet*. Det är med utgångspunkt främst från Ahnlunds forskningsresultat som förf. söker vidga kännedomen om det berörda områdets topografi och bebyggelsehistoria alltifrån förhistorisk tid till 1600-talets slut, då det i sin helhet utgjorde Karl XI:s jaktpark. Viktiga bidrag har tidigare också lämnats av Sune Ambrosiani, Gunnar Bolin, Bertil Hedenstierna, Carl Malmström och Nils Westermark, vilkas ibland skiljaktiga uppfattningar samvetsgrant diskuteras i avhandlingen. Författaren har tillgodogjort sig de resultat, var till geologisk och arkeologisk forskning kommit, vilka av allt att döma varit till stor nytta för studierna. Hans sedan länge vunna förtrogenhet med medeltida källmaterial har gett avhandlingen en värdefull förankring på djupet.

Det skall först som sist sägas ifrån, att avhandlingen sannerligen icke är lättläst; för att kunna tillgodogöra sig framställningen kräves ett intensivt kammarstudium och därtill god kännedom om områdets topografi. De bifogade kartorna behöver rådfrågas vid läsningen av så gott som varje rad för orienteringars skull.

Vad som frapperar är i hur hög grad detta av djupt inskärande vikar och sund utmärkande landskap genom landhöjningen och sentida utfyllningar förändrats nästan till oigenkännlighet. Vår tid har utplånat områdets en gång arkadiska karaktär genom en hänsynslös exploatering för olika ändamål. Den gamla strandlinjen mot Lilla Värtan exempelvis är till sin sydliga del icke längre skönjbar genom tillkomsten av omfattande kaj- och industrianläggningar.

Det behandlade området omfattar dels Södra Djurgården — den gamla Valmundsön — i söder begränsad av Skeppsleden, dvs Saltsjön, i norr av Ladugårdsviken, våra dagars Djurgårdsbrunnsviken, dels av Norra Djurgården mellan Brunnsviken i väster och Lilla Värtan i öster samt sträckande sig i norr till Älkistebäcken, i äldre tider sundet mellan Brunnsviken och Lilla Värtan. All denna mark blev under Karl XI:s tid kringgärdad med stängsel för att tjäna som ett i förhållande till Stockholms slott närbeläget kungligt jaktområde. Den eljest så sparsamme konungen hade när det gällde sin främsta fritidssystemställning uppenbarligen inga ekonomiska hämningar.

Primärkällorna för författarens studier är fyra kartor över Djurgårdsområdet, samtliga från 1600-talet, betecknade K I till K IV, de tre äldsta i Lantmäteristyrelsens arkiv och den fjärde i Krigsarkivet. K I är en kopia av en numera obefintlig karta från 1626. Kopien har en inlagd stadsplan av Ladugårdslandet, i våra dagar stadsdelen Östermalm, som 1639 uppläts av Kronan till Stockholms stad. Den har således tillkommit tidigast detta år och sannolikt i början av 1640-talet. Kartbilden är delvis icke helt korrekt. Danderyds- och Lidingölanden har nämligen förlagts alldeles för långt norr ut, vilket så vitt anmälarer kan finna icke påpekats, kanske beroende på att detta förhållande saknat betydelse för författarens framställning. Kartan K II är daterad 1649 och K III 1690. K IV är daterad 1696. Dessa fyra kartor är reproducerade i avhandlingen, men på grund av deras nödvändigtvis förminskade format och därför delvis svårtydda text har författaren klokt nog bifogat förtydligande skelettkartor av desamma. Tillsammans ger dessa kartor författaren möjlighet att fastlägga skiften, vägar och bebyggelse inom området under 1600-talet, vilka också återspegla äldre förhållanden. Med hjälp av de genom forminnesinventeringen fixerade

gravbackarnas lägen har han sökt placera de till namnet välkända gårdarna eller byarna, ej så sällan hävdande en annan mening än tidigare forskares. Härvidlag måste man emellertid beakta hans med logisk skärpa framförda kritik. Man måste vidare oförbehållsamt uttala sin beundran för författarens lärdom och skarpsinnighet. Det resultat, vartill hans studier lett, synes vara det sista ordet som behöver sägas härvidlag. Till stockholmsforskningen är denna avhandling ett bidrag av allra största värde.

Ett fascinerande stycke historieskrivning utgör avsnittet i avhandlingen om boplatserna och skiftesindelningen på Norra Djurgårdens sydligaste del, gårdarna eller byarna Vädla, Medelby, Kaknäs och Isbla, alla utom den sistnämnda belagda i medeltida källskrifter och vilkas ursprung genom befintliga gravbackar kan hänföras till folkvandringens- och vikingatid. Namnet Vädla, belagt tidigast 1362, ger eko från ett i svensk historia ödesdigert skede i början av 1500-talet, kampen mellan danskar och svenskar om herraväldet, nämligen slaget vid Vädla den 17 augusti 1517. Slaget utgjorde inledningen till en serie danska anfall, som över sammandrabbningarna vid Brännkyrka 1518, Kalmar 1519 och Bogesund 1520 ledde till Stockholms stads och slotts kapitulation sistnämnda år.

Forskningen är helt överens om att slaget vid Vädla utkämpades på den då för tiden vidsträckt slätt, som sedan gammalt kallats Ladugårdsgårde på Norra Djurgården. Vädla hade redan i början av 1400-talet blivit slottsladugård med uppgift att furnera Stockholms slott med livsmedel av såväl vegetabiliska som animaliska produkter och fungerade som sådan ännu under 1600-talet. Dess läge är preciserat på ett flertal kartor till området omedelbart väster om nuvarande Nobelparken och norr om Strandvägen vid Djurgårdsbron. Märten Hellsing har i sin bearbetning av Peder Swarts krönika om Gustav Vasas ungdom meddelat om slaget, att danskarna stod uppställda i slagordning på Vädla gårde, som "nu kallas Ladugården". Slaget synes snabbt ha utvecklats till svenskarnas förmån, och jutarna och deras svenska medlöpare flydde norr ut till sina skepp, förankrade i eller utanför mynningen av Husarviken, några stenkast norr om Ropsten mitt emot Lidingölandet. De förföljande svenskarna anställde där ett blodbad på jutarna

vid deras embarkering enligt uppgift i Stockholms stads tänkebok för den 17 augusti 1517.

Själva slaget är i författarens framställning icke det väsentliga, eftersom platsen för detsamma är definitivt fixerad. Däremot anmäler han en avvikande mening gentemot tidigare forskare beträffande belägenheten av gården eller byn Vädla. Namnet är som sagts knutet till den medeltida slottsladugården eller Gamla ladugården, som den kallades, och därav har man dragit slutsatsen, att läget varit detsamma. Nils Ahnlund åberopar för övrigt som stöd för sin uppfattning utan angivande av källan, att på platsen funnits en gravbacke, som man vid den arkeologiska fältundersökningen dock icke kunnat finna. Namnet Vädla har av ortsnamnsforskningen uttytts som bosättningen vid vadstället. Martin Olsson påvisar nu med stöd av senaste rön beträffande landhöjningen, att vid nuvarande Djurgårdsbron aldrig kan ha funnits ett vadställe. Vid 1200-talets slut och långt senare har vattendjupet här betydligt överstigit 2 meter, vilket man omöjligt kunnat forcera någorlunda torrskodd vare sig på hästryggen eller i vagn. Istället söker han platsen för Vädla öster ut vid Ladugårdsviken, där denna smalnar till ett sund, någonstans mellan nuvarande Dragongården och Djurgårdsbrunn. Hans argumentering förefaller rimlig i synnerhet som gården eller byn därmed får sin gravbacke. Två möjligheter till befintligheten av ett vad i denna trakt föreligger emellertid, men författaren tar ställning till alternativet och förlägger Vädla vid den på 1600-talet benämnda Brobacken nära Djurgårdsbrunn. Detta läge förändrar på intet sätt den hävdvunna lokaliseringen av valplatsen för slaget vid Vädla till Ladugårdsgårde. Grannbyarna Medelby, Kaknäs och Isbla hade vid den aktuella tidpunkten långt tidigare införlivats med Vädla och blivit Kronans egendom, varför namnet trots ett visst avstånd knöts till slottsladugården.

Marshall Lagerquist

Anders Edestam: Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar. Bd 1: Superintendenter och biskopar. Domprostar. Domkapitlet m. m. Stiftshistoriska sällskapet. Karlstad 1975. 267 s., ill.

Gunnar Bergström: Person- och församlingsregister [till] Karlstads stifts herdaminne. Karlstad 1976. 84 s.

Med beundransvärd precision har Karlstads stifts nya herdaminne under redaktion av fil. dr Anders Edestam med jämna mellanrum utkommit i fyra band. Nu föreligger den femte och sista volymen. Den utgör emellertid första bandet av verket och behandlar biskoparna och stiftsstyrelsen samt de obefordrade prästerna. Med full avsikt har redaktören väntat till sist med denna del. Mot bakgrunden av skildringarna av stiftets samlade klerus är det lättare att både förstå och beskriva stiftsledningens karaktär och dess insatser.

Merparten av biskopsbiografierna — alltifrån den förste superintendenten i Mariestad den färgstarke Jesper Marci fram till gustavianen Herman Schröderheim — har författats av redaktören själv. Denne har också svarat för två av domprostarna (detta ämbete tillkom först år 1884), för domkapitelsledamöterna och för övriga ej förut tecknade präster, vad som på titelbladet innefattas under "m. m.". Liksom i de tidigare banden visar förf. här prov på sin solida kunnighet, sitt säkra omdöme och sin goda stilkonst.

För skildringen av biskoparna under 1800- och 1900-talen har red. anlitat åtskilliga medhjälpare. Det har varit experter som i sin forskning haft anledning att närmare studera de biograferade biskoparnas personligheter eller deras kyrkogärning. Denna anordning har uppenbara fördelar, då den garanterar stor förtrogenhet med ämnet och källorna därtill. Men det visar sig att det också finns nackdelar. Principen för en biskopsbiografi i ett herdaminne bör väl vara att där skildras dels vederbörandes personlighet och bildningsgång, dels hans verksamhet som stiftschef. De olika författarna har här förfarit på skilda sätt. I fråga om ett par biskopar behandlas utförligt, nästan för plottrigt detaljerat, deras verksamhet i stiftet och mindre deras "utbildning" härför. Inför biografien över J. A. Eklund står man både förvånad och besviken. Förf. uppehåller sig utförligt vid hans inre utveckling och allmänkyrkliga insats — teckningen utgör i stort sett ett sammandrag av förf:s hårt kritiserade avhandling i systematisk teologi om Eklund. Om dennes mer än trettioåriga gärning i stiftet får man inte veta någonting. Detta förtigande av hans förvisso inte betydelselösa interna stifts-

gärning synes mig vara en ovärdig behandling av den gamle biskopen, som nog inte var problemfri men aldrig var slätstruken. Här borde ha tillämpats den uppdelning som skett i fråga om Eklunds efterföljare Arvid Runestam. Dennes teologiska gärning har tecknats av en fackkollega, verksamheten i stiftet har skildrats av en församlingspräst.

Slutligen må ett par sakliga rättelser göras: s. 131, det var teologisk-filosofisk examen (inte teoretisk-teologisk) som J. A. Eklund avlade 1884; s. 171, P. V. A. Rydberg var lektor (inte adjunkt) i Kalmar; viktigare är emellertid att han var kyrkoherde i Hammarö 19/11 1920 till 1/5 1921 — han borde sålunda ha stått med i kyrkoherdeserien i detta pastorat. Sista ordet måste emellertid inför "Edestams herdaminne" — så kommer nog verket att kallas i dagligt tal — bli en stram honnör för redaktören som så skickligt och målmedvetet fört verket till fullbordan och för Stiftshistoriska sällskapet som stått bakom företaget och skapat de yttre förutställningarna för dess tillkomst.

Som komplettering till Herdaminnesverket har efteråt utgetts ett utförligt *personregister*, som utarbetades med vanlig akribi av den nyligen bortgångne f. tullförvaltaren och personhistorikern Gunnar Bergström. Det behöver inte sägas att detta register utgör en ovärderlig hjälp för Herdaminnets läsare.

Hilding Pleijel

Fredrik Schütz: Samuel Owen. Dædalus. Tekniska Museets årsbok 1975 s. 93—140, ill.

Dædalus 1975 fullföljer föregående årsboks anknytning till Tekniska Museets 50-årsjubileum (se Rig 1975, s. 136) och inledes med en presentation i bild av de utställda samlingarnas tillväxt och breddning från 1924 till det senaste tillskottet, Telemuseum, som partiellt öppnades för allmänheten för ett år sedan i norra flygeln (f. d. Livregementets dragoners stall). Telemuseums historia skildras av civilingen Einar Malmgren.

Huvudartikeln, av tekn. dr. Fredrik Schütz, behandlar Samuel Owen (1774—1854) och hans insatser för utvecklingen av den mekaniska verk-

stadsindustrien och ångbåtskommunikationerna i vårt land. Det är inte en lätt uppgift att ge konkretion åt den allmänna bilden av Samuel Owen som en av samtiden i högsta grad uppskattad, snillrik, på äldre dagar överoptimistisk pionjär med en samhällsposition, som gav skydd åt den första inbrytning som den wesleyanska metodismen gjorde i vårt av den luterska enhetskyrkan präglade land. Ty som förf. påpekar finns mycket litet bevarat av brev, räkenskaper, ritningar och modeller från de drygt 33 år (1809—1843) som Owen ledde sin verkstad på Kungsholmen i Stockholm. Inga bilder från fabriksområdet är heller kända. Den självbiografi som hans vän Peter Wieselgren 1844 anmodade Owen att lämna (originalversionen skänktes 1881 till Nordiska museet) för den artikel om honom som infördes i Biographiskt Lexicon bd 10 är i många stycken vår enda källa till Owens levnadshistoria. Den är färgad av den försvarsattityd som är naturlig efter fallissemanget föregående år, den förtiger och förenklar väsentliga händelseförlopp, ger ibland oriktiga data och måste kompletteras och korrigeras med hjälp av offentliga och privata arkiv. Wieselgrens biografiska artikel är huvudkällan för de flesta levnadsteckningar. Må Fredrik Schütz uppsats bli ett incitament för en industrihistoriker att ge sig i kast med uppgiften att utförligt klarlägga Samuel Owens verksamhet.

Dr Schütz ägnar stort utrymme åt ångbåtarna, de mest spektakulära av verkstadens produkter, men är angelägen att bekämpa missuppfattningen att det skulle vara bara på detta område som Samuel Owens betydelse som läromästare och introduktör av ny teknik ligger. Schütz citerar några rader ur det vackra omnämnandet om Owen, som fyra Jernkontoret närstående bergsmän avgav 1843, då Owen förgäves sökte ett nytt statslån för att få i gång verksamheten igen. De räknar upp ett antal av verkstadens större arbeten och säger sedan: "Allt detta, anse vi, ehuru högt det än må uppskattas, vara obetydligt, emot det gagn som Herr Owen åstadkommit, genom de kunskaper och den arbets-skicklighet som han spridt. Till honom stå vi i förbindelse, för den hastigt spridda kännedomen om tackjerns användbarhet till machinerier, hvilken förr alldeles saknades. Han har varit vår första modellsnickare, vår första formare, vår första gjutare, och den som ända till i sednare tider tillärdt de personer och arbetare, hvilka blifvit

anstända, vid de i flere provinser befintliga mindre Gjuterier och Mechaniska verkstäder och som utan sådana biträden alldrig kunnat upkomma . . ." Formuleringen måste givetvis bedömas med hänsyn till intygets ändamål men Schütz drar fram åtskilliga i bergshandlingens och verkstadsindustrins historia kända namn som kortare eller längre tid praktiserat hos Samuel Owen, och många fler skulle kunna nämnas. Schütz betonar hans goda kontakter med Jernkontoret, som placerade vissa av sina s. k. mekaniska elever hos Owen. Eleverna vid Falu bergsskola besökte på 1820-talet på sin årliga studieresa gärna Owens verkstad bl. a. för att "lära den noggrannare tackjernsgjutningen" (Jern-Kontorets Annaler 1824, s. 188; jfr 1826: 1, s. 169). Intressant är att E. Th. Svedenstierna på tal om gjutgodsets dyrhet och opålitlighet redan 1809, då Owen hade 2 1/2 år tjänstgjort som verkgesäll hos G. D. Wilcke på Bergsund, kan skriva: ". . . då sjelfva gjutningskonsten, genom en af Hr Öfver-Intendenten och Kommendören Edelcrantz inkallad Engelsman, Herr Oven, redan blifvit märkeligen upparbetad, är det sannolikt, att ofvannämnde hinder snart skola försvinna" (Samlingar i bergsvetenskap, H. 9, s. 137). Som Schütz påpekar, är det formgjutningen i sand med bindstyckemetoden som Samuel Owen visserligen icke introducerar i Sverige men utvecklar och förbättrar.

Carl Sahlin uttalade 1934 (Valsverk inom den svenska metallurgiska industrien, s. 217), att Samuel Owen var en utomordentlig mekaniker men ingen metallurg. Schütz synes icke dela detta omdöme, som tvivelsutan inte heller är rättvist. Problemet att ge det svenska järnet sådana egenskaper, att det fortfarande kunde konkurrera på världsmarknaden, sysselsatte ju under Owens tid alla som kände ansvar för den svenska bergshandlingens framtid; ett delproblem, som direkt berörde hans tillverkning av gjutgods, var att få fram ett för gjutning lämpligt tackjärn. Samuel Owen experimenterade med de småländska sjömalmen, som tack vare sin kemiska sammansättning utgjorde ett utmärkt material, men han hade också funnit samma egenskaper hos tackjärnet från Gamla Norbergs bergslag, och av denna anledning köpte han 1812 en egendom i Häste i Norberg, där han några år drev ett tackjärnsgjuteri. (I Häste visas ännu Samuel Owens hus, och traditionen på orten har

haft mycket att förtälja om honom.) Den 1784 av Henry Cort patenterade puddlingsprocessen, tackjärnets färskning i flamugn med stenkolk som bränsle, hade på kort tid möjliggjort massproduktion av billigt engelskt järn, så att den svenska järnexporten allvarligt hotades. Det ena dyrbara puddlingsförsöket efter det andra med träkol eller ved som ersättningsbränsle gjordes i Sverige under 1810- och 1820-talen med föga framgång men i början av 1830-talet lyckades Adolf Zethelius på Nyby bruk (1832) och Samuel Owen på Kungsholmen (1833) att med tillfredsställande resultat puddla med ved och igångsatte ungefär samtidigt tillverkning av puddelplåt. I sin självbiografi säger Owen att han var den förste som puddlat järn med ved i Sverige (det viktiga tillägget "med ved" har Schütz inte observerat). Hur det egentligen förhåller sig därmed torde ännu återstå att utreda. Ännu 1844 utfördes puddlingsförsök på uppdrag av Jernkontoret, nu i Västanfors; arbetsledare och undervisare var en puddlare från Owens nedlagda gjuteri (Jern-Kontorets Annaler 1845: 2, s. 156 ff).

En ofta upprepade missuppfattning, som Schütz emellertid inte berör, härleder sig från verkstadsnamnet "Engelska gjuteriet på Kungsholmen"; man tror att Owens arbetspersonal i huvudsak bestod av hans egna landsmän. En granskning av de till hallrätten årligen inlämnade relationerna över tillverkning och arbetare (alla är ej bevarade) visar emellertid att det var ett fåtal, under de första 10—15 åren ingen. När pastor George Scott efter sin hitkomst i augusti 1830 skulle bekanta sig med de landsmän, för vilkas själavård Owen hade fått metodistmissionen i London att sända honom till Stockholm, antecknar han i sin dagbok (numera i Uppsala universitetsbibliotek) den 21 aug.: "I have visited this night the English workmen and their wives — eleven in all." Hela antalet arbetare, som detta år hade laga försvar hos Owen, var 91; dessutom hade under året tillfälligt arbetat 115 personer (dalkarlar, värmlänningar m. fl.). Det är ett bevis så gott som något att "the English workmen" endast utgjorde ett medel att kringgå den dåtida religionslagstiftningen, för att Samuel Owen skulle kunna förverkliga sina sociala och religiösa ambitioner. Härmed tangeras emellertid ett av hans initiativ, som ligger utanför Dædalus intressesfär men som skulle få oanade

följdverkningar på kulturlivet under folkrörelsernas tidevarv. Den intresserade hänvisas till framlidne professorn Gunnar Westins gradualavhandling George Scott och hans verksamhet i Sverige I—II (1928—29).

Sam Owen Jansson

Nationalmuseets arbetsmark 1975.
Red.: *Henning Nielsen*. København 1975. 208 s., ill.

Danska Nationalmuseets årsbok för 1975 innehåller nära 20 kulturhistoriska artiklar med stor spridning i tid, rum och innehåll. En handlar t. ex. om japanska Nō-teatermasker en annan om en stenåldersboplatz vid Arrefjorden. Till alla hör ett synnerligen rikt bildmaterial. Två artiklar har det gemensamt, att deras empiriska material utgörs av affischer och s. k. småtryck såsom flygblad och upprop.

I den ena av Ib Varnild, Danske cirkusplakater i Nationalmuseet, används affischen som källa för kunskap om dess tekniska och konstnärliga utveckling från 1800-talets början till 1950-talet men också för kunskap om olika cirkussällskaps besök i Danmark, och hur de spred sin information. Affischerna är samlade på Nationalmuseet i Köpenhamn. Merparten är från perioden efter 1940.

I den andra artikeln av Bjarne Maurer, Besättselsetiden i plakater, används affischer och småtryck som källa för kunskap om nyhetsspridning och agitation under ockupationstiden i Danmark. Detta material finns samlat på Museet for Danmarks Frihedskamp 1940—1945. Samlingen innehåller 776 nummer.

Nöjes- och varuaffischer blev vanliga från 1800-talets mitt. De var ett av producenternas konkurrensmedel på varu- och nöjesmarknaden om konsumenterna. Den politiska affischen, som blev vanlig från sekelskiftet, är dels ett konkurrensmedel mellan olika grupper i kampen om en befolknings stöd och dels ett sätt att informera. Förutsättningarna för masstryck var bl. a. den teknologiska utvecklingen, en produktion i allt större enheter och uppkomsten av en kapitalistisk varumarknad. Masstryck såsom affischer är tyvärr ett förbisett material för historisk kunskap från forskningens sida och från arkivens beträffande insamling och bevarande.

Cirkushistoriker kallar en nöjesföreställning *cirkus* först då den förutom ryttarkonster innerhåller andra konstformer såsom akrobati och lindans. Ib Varnild daterar i enlighet därmed den första egentliga cirkusföreställningen i Danmark till 1832, då konstberidaren Christopher de Bach enligt affischen även hade jonglörer och komiker med i sin föreställning. Efter en allmän bakgrund där bl. a. affischerna lämnar kunskap om cirkusbyggnader och kringresande sällskap i Danmark, ägnar sig författaren främst åt affischernas tekniska och konstnärliga utformning och utveckling.

Information om föreställningar har spridits med affischer, annonser i pressen, cirkusparader och från 1910-talet cirkustidningar, som var en slags förhandsreklam. Cirkusparaden under 1800-talet — ett upptåg till musik genom staden — ersattes på 1900-talet av lastbilar med cirkusorkestrern på flaket, som i sin tur ersattes av högtalarbilar på 1930-talet. Men affischen har varit det viktigaste konkurrensmedlet, och författaren understryker, att då en cirkus stannade så kort tid på varje plats, var det viktigt att göra affischen för varan så lockande som möjligt, varför tryckteknikens alla möjligheter också kom till användning.

De första affischerna utformades som teateraffischer, där namnet på lokalen för föreställningen stod överst och direktörens namn fanns som underskrift. Snart stod dock sällskapet överst, i varje fall när det gällde större cirkusar, medan mindre satte ordet cirkus överst, poängterande nöjesformen. Affischer för mindre sällskap var ofta smalare än för de större. De mindre var anpassade för uppsättning på träd och telefonstolpar. På 1930-talet började cirkus Schumann i stället för bildmotiv överst och text nedtill dela affischen i två lika delar med cirkusmotiv till vänster och textinformation till höger. Då cirkus Schumann var en förebild vid denna tid följde övriga cirkusar raskt efter.

Från 1880-talet med början i USA användes färglitografier. I Hamburg hade ett tryckeri specialiserat sig på sådana och cirkusar i hela Europa beställde affischer efter illustrerade kataloger. Plats lämnades för köparna att trycka egen information. Dessa litografier användes i Danmark tillsammans med boktryckta tills liknande började tryckas i Danmark på 1930-talet. Färglitografierna var dyrbara och användes bara på cir-

kusfasader och reklamvagnar. Författaren omtalar, att det bara är ett fåtal danska konstnärer, som ägnat sig åt cirkusmotiv. Den mest bekante är tecknaren Oscar Knudsen med rovdjur som specialitet och samlingen på Nationalmuseet domineras av hans affischer med mer än 150 bevarade.

Ib Varnild beskriver förändringar och antyder en förklaring: en konkurrenskamp, där alla teknikens medel används. Han kunde tillagt, att affischens utformning också är bunden till tryckeribranschens allmänna villkor. Han skriver, att in på 1890-talet trycktes en affisch till varje föreställning med datum och klockslag, men inte, att detta svarade emot en hantverksproduktion i liten skala. Han skriver, att vid sekelskiftet började cirkusarna framställa affischer till flera föreställningar och från 1920-talet för hela säsongen, men inte, att handens verktyg då hade ersatts av maskiner och produktionen koncentrerats till större och färre företag som nödvändiggjorde en massframställning. Förändringar i produktionsvillkoren förändrade också affischerna — inte bara cirkusdirektörernas konkurrenskamp.

Bjarne Maurer intresserar sig för affischens innehåll och nyheter och agitation under ockupationstiden i Danmark. Det tyska granatangreppet på den engelska staden och badorten Scarborough under första världskriget blev t. ex. känt genom affischer, medan ett motsvarande angrepp under andra världskriget blev känt via radio och film.¹ Maurer har valt ut 7 affischer och småtryck från tre agerande grupper: officiell dansk myndighet, tysk ockupationsmakt och dansk motståndsrörelse.

Fram till 1943 syftade den officiella danska

¹ Det är här av intresse att notera, att de ambulande cirkussällskapen kunde ha en nyhetsförmedlande roll via sina pantomim-föreställningar under 1800-talet. Pantomimer var dramatiska skådespel och de återgav ofta aktuella händelser. Sålunda nämner Ib Varnild, att mitt under det pågående Krimkriget gav cirkus Gauthier i Köpenhamn en pantomim med en episod från detta krig.

politiken till förhandlingar med ockupationsmakten och samarbete med övriga danska partier och grupper. Danska justitiedepartementet spred ett stort antal affischer till befolkningen, hur den skulle förhålla sig i den aktuella situationen. Ett ämne var sladder och nyfikenhet. Robert Storm Petersen hade på beställning gjort en affisch på temat sladder: ”Husk, at en lille fjer kan blive til FEM HÖNS!” Affischen spreds, men drogs in igen med motivering, att ämnet inte behandlades seriöst nog. Den egentliga orsaken lär ha varit, att en av hönorna liknade Stauning för mycket.

Enligt Hitler skulle all agitation begränsas till några få väsentliga punkter uttryckta i stereotypa formler svarande mot den lägsta intelligensnivån hos den publik man ville nå. En av de tyska affischer Maurer valt ut agiterar för danska mäns värning mot Ryssland. Affischen domineras av en ung reslig, blond dansk insvept i danska flaggan. Han höjer svärdet mot en skock små, mörkhyade män med rysk flagga och judekors i täten.

När det gäller den tredje gruppen — dansk motståndsrörelse — hade den två syften och två motståndare: Att tillfoga tysk ockupationsmakt så stor materiell skada som möjligt samt orsaka ett sammanbrott av officiell dansk samarbetspolitik. Medlen var sabotage och agitation. Många av motståndsrörelsens affischer utgavs från förlaget Danskeren, förlagt till Sverige under ockupationstiden. Bjarne Maurer framhåller hur motsättningar i samhället kan avläsas i bl. a. affischer och visar på dessa som en källa för kunskap om de grupper, som verkade och agerade i Danmark under ockupationstiden.

Två intressanta artiklar med skilda intresseområden har visat vilket givande material för historisk kunskap masstrycket är. Liksom den politiska affischen även kan studeras utifrån en teknisk-konstnärlig synvinkel kan nöjesaffischens innehåll studeras och ge kunskap om nöjesutbudet, sällskapens ekonomiska och sociala villkor, vilka samhällsklasser olika sällskap vände sig till, förändringar i tiden etc.

Ingrid Millbourn

KORTA BOKNOTISER

Linköpings historia. 1. Från äldsta tid till 1567 av *Salomon Kraft* med bidrag av *David Damell*, *Sven B. F. Jansson* och *Sune Ljungstedt*. 2. 1567—1862 Näringsliv och förvaltning av *Folke Lindberg*. 3. 1567—1862 Samhälls- och kulturliv av *Folke Lindberg*. Linköping 1976. 1036 s., ill.

Ovanstående arbete är en nytugåva av det 1946 publicerade verket om Linköpings historia fram till kommunalreformen 1862, en av de viktigaste i raden av svenska stadsmonografier. Detta verk re-censerades utförligt av Wilhelm Tham i Rig 1947, s. 101 ff. Salomon Kraft och Folke Lindberg kvarstår som huvudförfattare och har gjort smärre om-arbetningar, främst språkliga, av den första ut-gåvans text. Kraft behandlar medeltid och tidig vasatid (i del 1), Lindberg tiden 1567—1862 (i del 2 och 3). De förhistoriska avsnitten i första delen har fått nya författare. Thord Lindells och Bengt Cnattingius uppsatser om linköpingsbygden under stenålder, bronsålder och järnålder har ersatts med en artikel av David Damell. Partiet om runinskrifter har brutits ut och ersatts med en ny uppsats av Sven B. F. Jansson. Sune Ljungstedt svarar för ett nytt kapitel om stadens topografi och bebyggelse under medeltiden.

Samtliga tre delar har blivit betydligt utförligare illustrerade i den nya utgåvan. Särskilt vinjetterna i Olaus Magnus Historia har använts flitigt. Deras anknytning till Linköping torde ligga i att Olaus Magnus räknas som född i staden.

Prosten K. A. Fellströms minnesbilder. Missionsbokhandeln AB. Skellefteå 1976. 207 s., ill.

Skellefteåprosten K. A. Fellström, som avled nittio-sjuårig hösten 1975, utgav i sin krafts dagar åtskilliga studier om kultur- och fromhetslivet i sin norrländska hembygd. Vid sin bortgång efterlämnade han tiotusen handskrivna sidor med personliga minnen och historiska tillbakablickar rörande Skelleftebygden. Åtskilliga av dessa minnesbilder

Folke Lindbergs behandling av Linköpings histo-ria 1567—1862 i del 2 inleds med en skickligt komponerad översikt av hela denna period. Där-efter följer i samma del en utförlig behandling av två huvudområden, näringsliv och förvaltning. Störst etnologiskt intresse har emellertid del 3, där Lindberg presenterar stadens sociala, bebyggelse-mässiga och kulturella förhållanden från vasatid till oscarisk tid.

Vad som gör Folke Lindbergs skildring av t. ex. de hygieniska förhållandena, fattigvården, gatumil-jön och lokalpressen så givande även för en läsare med blott flyktiga kunskaper om Linköping är för-fattarens ambitioner och förmåga att sätta in de lokala förhållandena i ett vidare perspektiv. Han redovisar föredömligt vilka rikspolitiska beslut som ligger bakom lokala förhållanden i Linköping och han ger perspektiv på hur pass representativa för andra städer dessa varit. Läsaren känner också den trygghet som den historiker ger, som förmår sovrå ett vidlyftigt material med säker blick för väsentlig-heter. En välgörande balans upprätthålls mellan de unika, färgstarka inslagen och de bestående, struk-turella. Slaget vid Stångebro eller **Henrik Bernhard Palmærs** verksamhet som journalist vid Östgöta Correspondenten skulle kanske ha lockat den mer ohämmade linköpingspatrioten till vidlyftiga utbro-deringar. Här sätts även rikspolitiskt viktiga händel-ser eller färgstarka personer först och främst in i ett lokalt sammanhang, inte utan känsla för det stilistiskt verkningsfulla men med en beundransvärd självdisciplin och sinne för helheten.

M. H-ng

blev publicerade i ortspressen och utgavs senare i bokform. Störst intresse tilldrar sig skildringen av hans egen bildningsgång från bondhemmet i Ånger-manland över skola och gymnasium till universi-tetet i Uppsala och därefter den långa prästgär-ningen i Skellefteå stora landspastorat. Nyktert och sakligt redogör han i detalj för de dåtida levnads- och kulturförhållandena. Dessa interiörer ger en god inblick i allmogens och lantprästernas dagliga liv, så helt annorlunda än det är i våra dagar.

Hg Pl.

Forskningsprojektet
Turismen och den folkliga kulturen

Rapporter utgivna av Institutet för folklivsforskning och kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet

*Margareta Bergström &
Margareta Zetterström*

Att bo i stugby

Intervjuer med gäster i Fyrklövern
stugby och Siljansnäs fritidsby.

Pris 12: —

Sigrid Eklund

Rättvik — Dalarnes Arkadien

Turistbroschyrer från Rättviks socken
1899—1974.

Pris 12: —

Magnus Blom

Utsiktstornen vid Siljan

Pris 9: —

Mats Persson

Hotell och pensionat i Leksand

Pris 10: —

Signe Bottinga & Mona Tegnér

**Sommarauktioner i Leksand
med omnejd**

Pris 15: —

Marianne Rydén

Hjortnäs brygga, en dansplats

Pris 9: —

Maj-Britt Svandfeldt

**Från nyttoslöjd till
turisthantverk**

Korgmakeriet i Våmhus i vår tid.

Pris 15: —

Gunilla Dunfors

Malmagen — Fjällnäs

En turistort i Härjedalen.

Pris 11: —

Brita Hvas

Litteratur om turism

Pris 12: —

Solveig Björk

Litteratur om brunnsdrickning

Pris 11: —

Helene Gerschman

**Brunns- och badorter i Stock-
holmstrakten under 1800-talet**

Pris 15: —

Beställes direkt från Nordiska museet,
Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00

Aktuellt från

DALARNAS MUSEUM

Turisternas Dalarna

Göran Rosander (red.). Pris 35: —.

Uppsatser som för första gången ger perspektiv på turismen i landskapet, även dagens turistsituation behandlas.

Borlänge — studie av ett brukssamhälle

Mats Hellspång. Pris 30: 50.

En etnologisk skildring av Borlänges framväxt.

På sjö och älv — ångbåtstrafiken i Dalarna

Tarras Blom och Arne Sundström. Pris 30: 50.

Folkliga koraler från Dalarna

Jörgen Dicander. Pris 69: — (inb).

Samtliga dalakoraler för första gången samlade i en bok.

Sockendräkter i Dalarna

Liv Trotzig m fl. Pris 78: —.

Landskapets folkdräkter i går och i dag. Bilder — historik — beskrivning. Ett unikt bokverk för alla dräktintresserade.

Hemma på Elsborg

Selma Ström. Pris 35: — (nyutgåva).

Den klassiska folklivsskildringen från gruvarbetarstadsdelen i Falun.

Gamla Byn i Avesta

Roland Andersson. Pris 11: 75.

En historik över det ursprungliga, bevarade arbetarområdet vid Avestaforsen.

En leksandssågare i Stockholm

Göran Rosander. Pris 8: 25.

En roande skildring om en herrarbetande vedsågare i Stockholm.

Folkkonst från Erzgebirge

Manfred Bachmann. Pris 6: —.

Det enda på svenska om detta internationellt kända folkkonstområde, vars traditioner har många paralleller i Dalarna.

SPELPIPA — en EP-skiva

med Sväs Anders Ersson, Knis Karl Aronsson, Lars Jobs. Den här skivan kan du använda för att lära dig blåsa spelpipa. Pris 15: —

Beställes från Dalarnas museum, Box 21, 791 01 Falun. Tel. 023/181 60. Rekvirera också en fullständig förteckning över Dalarnas museums publikationer. Priser inklusive moms.